

ВРЕДНОСТИ ГЕНЕРАЛНОГ ПЛАНА БЕОГРАДА ОД 1923. ГОДИНЕ И ЊИХОВО ПОНИШТАВАЊЕ*

Слаби резултати Међународног конкурса за израду Генералног плана о уређењу и проширењу Београда из 1921.

Расписивање Међународног конкурса за израду Генералног плана о уређењу и проширењу Београда 1921. године, пружало је велике наде за урбанистички развој престонице. Београд је, годину дана после Париза, био међу првим европским градовима који су изабрали пут међународне сарадње у решавању свог просторног уређења и развоја. Међутим, конкурс и, по-

ред учешћа тада најистакнутијих урбаниста Европе, није дао очекиване резултате. Већ саме оцене жирија за две друге награде, као пројеката с највишим оценама — 3,4 и 3,15, у предвиђеној скали оцена од 0 до 6, говориле су о слабој употребљивости тих радова.

Данас је веома сложено питање о узроцима тог неуспеха. Неке од њих можемо наћи и у самом програму конкурса, неке бисмо могли, претпостављам, наћи и у идејним ставовима жирија према неким крупнијим урбанистичким проблемима, да није највећи део конкурсног материјала изгорео у бомбардовању Београда 6. априла 1941. У Извештају Комисије за израду Генералног плана главни узроци неуспеха конкурса откривени су у самим ауторима радова, у њиховом непознавању „општег и специјалног карактера града“, због чега они „махом нису пројектовали многе неопходно потребне саобраћајнице“. А затим се као важан недостатак свих радова истиче нешто што је било ван програмских захтева, а што је, према мишљењу Комисије, накнадно, добило првостепен значај, јер су учесници „још мање могли водити рачуна о поменутом економском чиниоцу, који је од пресудног утицаја на могућност извршења пројектоване регулације“.¹

Један од главних узрока неуспеха конкурса лежао је у самом програму, који је, поред веома добрих, напредних идеја и захтева, изоставио решавање проблема пе-

* После објављивања рада мр Светлане Недић под насловом „Урбанистичко уређење Београда од 1886. до 1914. године“ у „Годишњаку града Београда“ — 1976, одлучио сам да објавим у „Годишњаку“ свој стари рукопис, писан око 1930. године, о концепцији Генералног плана Београда од 1923. године према Извештају Комисије за израду Генералног плана, и да тај рукопис допуним необјављеним актима, која су била упућивана појединим државним установама, поводом нарушавања Генералног плана, а која припадају грађи за урбанистички развој Београда. Поред тога, тиме бих допунио своју анализу Генералног плана Београда и његовог остварења, објављену у Историји Београда, том III, 1974.

У току припреме тог рукописа за штампу објављен је и други рад С. Недић у „Годишњаку града Београда“ — 1978. под насловом „Генерални урбанистички план Београда из 1923“. Због тога сам изоставио у рукопису за овај рад своју анализу програма за тај конкурс и самог рада конкурсног жирија.



Генерални план Београда из 1923. године. Размера 1:10.000. Из архива планова аутора.
Generalplan von Beograd aus dem J. 1923. Masstab 1:10.000. Aus dem Archiv des Autors.

риферних делова Београда, који су се бесплански развијали пре и после рата. Празнину у програму створио је став да се „постројење и уређење предграђа оставља слободи пројектанта... ради диспозиције колонија (чиновничких, железничарских, водених итд.) о чијем су се подизању јављале жеље и идеје још пред светски рат“, а у даљем ставу се говори о пројектовању рејонске улице „за удобни периферијски саобраћај“ које се оставља „слободном нахођењу пројектанта, као год и постројење и уређење нових предграђа, ван те рејонске улице... не упуштајући се у детаљну израду тих предграђа.“²

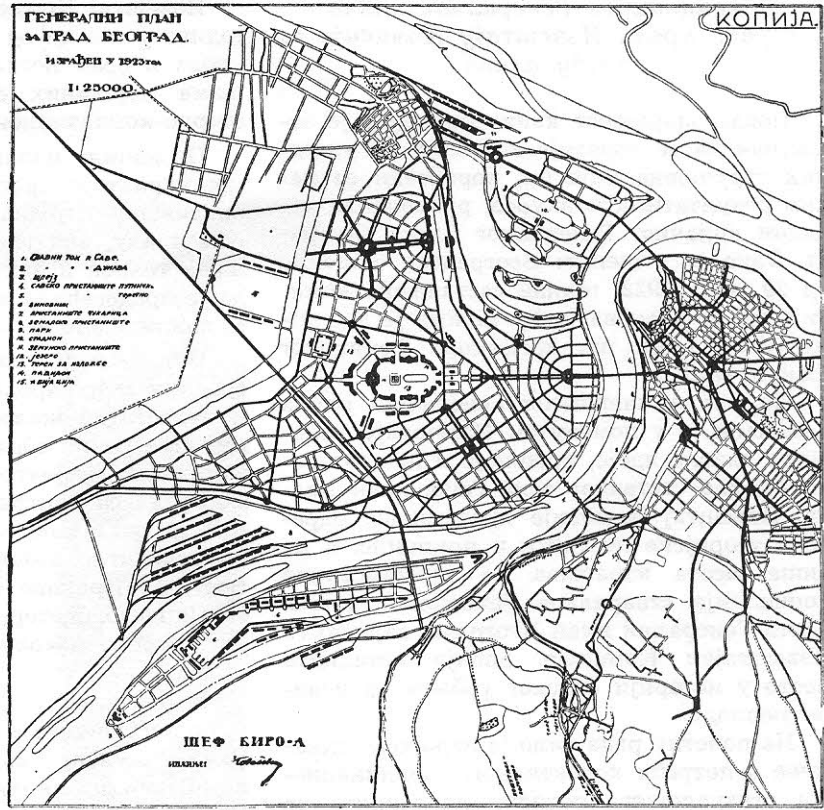
Учесници су из програма и ситуационог плана оценили да се главни задатак конкурса састојао у урбанистичком преображају постојећег града, према тадашњим, тзв. академским схватањима тог преобра-

жаја, по којем се главни задатак састојао у пројектовању правилних тргова, монументалних, аксијалних композиција, булевара, авенија, под јаким утицајем Османове реконструкције Париза и саме француске школе. О таквом схватању реконструкције остао нам је до данас сачуван конкурсни пројект „за регулацију и проширење Београда“, под шифром „Singidunum novissima“, награђен највишом, другом наградом, објављен 1923. године у немачком часопису „Der Städtebau“.³

Тај пројект, мада је стигао после рока, био је узет за оцењивање, па је тражен и накнадни кредит за његову награду. Главна идејна вредност тог пројекта састојала се у монументалној, грандоманској аксијалној композицији дугачкој око 5 километара, која се развијала од Горњег града, држећи се праваца улица Васе Чарапића и

Генерални план Београда из 1923. у размери 1:25.000 у којем је први пут у историји Београда графички представљена замисао о проширењу града на леву обалу Саве, на Велико ратно острво и на Аду Циганлију. Београд, Генерални урбанистички план 1950. Издање ИОНО Београда 1951.

Generalplan von Beograd aus dem J. 1923 im Masstab 1:25.000, in welchem zum ersten Mal in der Geschichte Beograds der Gedanke der Ausdehnung Beograds auf das linke Saweufer und auf die Inseln Veliko ratno ostrvo und Ada Ciganlija graphisch dargestellt ist. Beograd Urbanistischer Generalplan von 1950. Ausgabe IONO von Beograd 1951.



Косовске, прелазећи преко Старог гробља (данас Ташмајданског парка) и занемарујући постојање Улице краља Александра (Булевар револуције). На томе потезу аутори су нанизали осам тргова, различитих величина и облика, аксијално постављених, симетричних, али сви они с пролазним саобраћајем, потпуно у духу барокних просторних композиција.

Аутори су, ради те композиције не само брисали постојећу уличну мрежу и изградњу централног дела Београда, него су, несхватљиво, дубоку провалију Ташмајдана висински изједначили с површином Старог гробља, да би том немогућом планском операцијом могли да спроведу своју праволинијску композицију. Та изразита монументалност и парадност централне магистрале, која је рушила главне постојеће друштвене зграде централног дела, била је главна,

визуелно веома ефектна вредност пројекта, која је опсенила чланове жирија.

Уз те неостварљиве и неодмерене замисли привлачи пажњу идеја о стварању вештачког острва, које би лежало између постојећег и пројектованог корита Саве и било везано новим мостовима са Београдом и Земуним. На острву је био пројектован комплекс Београдског сајма, уз простран парк и обална шеталишта. Било је то велико изненађење за жири, јер се у програму није спомињала могућност ширења града на леву обалу Саве, која је била плањљена при вишем водостају. Међутим, та идеја, али без новог корита Саве, била је прихваћена код израде идејног генералног плана у размери 1:25.000, чији је аутор Ј. П. Коваљевски, али је она потпуно изостављена у коначном Генералном плану Београда у размери 1:4.000.

*О концепцији Генералног плана
Београда према Извештају Комисије за
израду плана*

После завршеног конкурса донет је закључак да се образује комисија од угледних стручњака која би, користећи се неким резултатима конкурса, руководила изградом коначног Генералног плана Београда. Тако је решењем Београдске општине од 29. маја 1922. године састављена комисија од 14 чланова, међу којима је значајну улогу имало пет професора Техничког факултета.⁴

На основу завршеног Генералног плана Комисија је у поменутом Извештају изложила главне идеје, проблеме и њихова решења, као саставног дела Генералног плана. Извештај Комисије представља, одређене теоријске поставке и принципе, а на више места изражава се хуманистичка концепција стваралаца Генералног плана. Стога Генерални план Београда, заједно са Извештајем Комисије, добија истакнуто место у историји српског урбанизма новејег периода.

На почетку рада било је изражено схватање о потреби колективног, координационог стваралаштва поделом на секције, за решавање питања: „(1) о пристаништима и кејовима, (2) о железничком саобраћају и (3) о унутрашњој регулацији вароши“. Све три секције имале су сараднике „који су својим стручним знањем допринели да сва питања Генералног плана буду до крајњих граница расправљена и у плану остварена“.

„У секцији за пристаништа и кејове, поред чланова Комисије г. г. Владе Митровића и Милана Јовановића, као сарадници били су г. г. Милан Нешић и Богић Кнежевић“.

„У секцији за железнице, поред г. Аврамовића, сарађивали су г. г. П. Ришков, М. Савојски и Грињевић.“

Међутим, трећа, урбанистичка секција, према тексту, изгубила је онај стваралачки значај који је имала:

„У секцији за израду регулације вароши, поред г. Ковалевског који је остваривао жеље и идеје Комисије, сарађивали су још г. г. Журављов и Зилов.“ (Подвукао Б. М.).

Извештај Комисије, објављен јула 1923. године у свесци од 36 страна, састоји се од увода и осам поглавља, посвећених решењима појединих функционалних и просторно-композиционих проблема Београда.⁵

По начину излагања Извештај има двојак карактер: претежни део текста је у описивању појединих решења у Генералном плану, али један део Извештаја изражава тежње и захтеве Комисије, која као да је предосећала и прибојавала се да многе важне идеје не остану само на плану.

Истичући у уводном делу значај Београда у међународној саобраћајној мрежи и недостатке железничке станице и примитивне речне обале, Комисија је укратко изложила пројектовани железнички чвор Београда са централном путничком станицом „Сава“, која ће на спрату пропуштати транзитне возове „по довршењу пруга Београд—Прахово и трију пројектованих за Панчево, Котор (Јадранско море) и Тузлу“, преко неколико нових тунела и мостова.

У поглављу о пристаништима стоји да су „пристаништа на Дунаву, израда обале Саве и Дунава око Београда пројектовани и учртани дефинитивно у Генерални план.“ Поглавље о железничком саобраћају такође утврђује његово решење као саставни део генералног плана: „У Генералном плану за регулацију Београда учртана је мрежа Београдског железничког чвора, са свима везама и станицама“. За оба та значајна решења, сасвим кратко изложена, Извештај напомиње да се пропратни извештај о тим пројектима прилаже „као посебан додатак овоме извештају“.⁶

Говорећи у уводу да је „на београдским обалама и данас углавном најпримитивнији истовар и утовар робе у бродове“ и да такво стање „иде само на поскупљење и штету промета“, Комисија се обраћа неким непознатим силама, које треба да поштују Генерални план као закон, али их ипак убеђује: „Услед тога грађење пристаништа намеће се као најжитнија потреба, да се омогући и олакша живот, грађење, напредак и богатство Београда“.⁷ Задовољење те најжитније потребе требало је да буде остварено у дунавском пристаништу ван речног корита, са развијеном оперативном обалом у дужини од 6.800 метара, док је за даљу перспективу, после три деце-

није (1953. годину), прорачунато да ће бити потребно пристаниште са дужином кејова од 30 километара, а за годишњи промет од 5 милиона тона.

Са претпоставком да ће Ратно острво у најскоријој будућности бити везано пројектованим мостом, у продужењу Улице цара Душана, са Београдом и да ће оно моћи да се искористи за потребе главног, интернационалног пристаништа, Комисија је закључила да пристаниште уз дунавску обалу на Дорћолу не би требало градити за период од 30 година, него за потребе идущих 10 година, надајући се да би пројектована саобраћајна веза са Ратним острвом у том року „могла постати и дело.“⁴⁸

Извештај секције за решење железничког чвора Београда, под насловом „Израда, реконструкције и уређење Београдског железничког чвора“, Београд, маја 1923 г., који садржи 38 страна старог формата (21/34,5 см), представља научно засновану аналитичку и прогностичку студију о реконструкцији тог сложеног саобраћајног објекта, у којој се, преко три варијанте и њиховим упоредним анализама, дошло до оптималног решења.

Комисија није споменула за који је пројектни период предвиђено остварење главних идеја Генералног плана, али је неким својим замислима предвиђала далеку перспективу, која се ни данас не остварује. Тако се у поглављу *Далека предграђа Београда* наводе: Жарково, Раковица, село Бањица, Јајинци, Кумодраж, Велики и Мали Мокри Луг, Миријево и Вишњица. За та најближа села „предвиђена је веза саобраћајницама, јер су она центри за будућа предграђа Београда“. Том кратком реченицом први пут је изражена замисао о децентрализацији Београда урбанизацијом тих села, којима се одређује чак улога центра нових предграђа. Да су та села замишљана у саставу будућег Великог Београда видимо из завршне реченице:

„Зато је потребно припремити све податке за израду регулационог плана тих насеља.“⁴⁹

Комисија је на више места свог извештаја напуштала стил техничког излагања појединих решења Генералног плана, обраћајући се неким замишљеним друштвеним или управним телима, од којих

је очекивала сарадњу и помоћ за остварење Генералног плана. Комисија је, очигледно, давала своје извештају много већи значај, него што га је добио само читањем пред Општинским одбором. Било је потребно и важно истаћи друштвени, привредни и културни значај Генералног плана:

„Задатак је Генералног плана да предвиди задовољење поменутих свију потреба, које омогућавају правилан и брз напредак Београда... Аутомобилски, трамвајски и теретни саобраћај не може да се развија у недовољно широким артеријама... становништво се налази у особито неповољним приликама и изложено је губицима времена и енергије за кретање по граду.“¹⁰

Из последње реченице назире се покушај увођења у урбанистички план главних животних вредности, чак бисмо могли у њој видети и наставак хуманистичке идеологије Емилијана Јосимовића, његове бриге „за удовољење и душевно расположење житељства“.

У даљем тексту Комисија је узела себи право да постави неке одлучне захтеве, којима је Генералном плану требало дати скоро неписану законску снагу, обезбедити његово спровођење у дело:

„Паркови, баште и скверови морају да опашу и укрсте Београд, тако да са булеварима образују непрекидну мрежу зеленила.“ Затим, захтев за повољним положајем индустрије, уз категоричан захтев за грађење јефтених станова за раднике:

„Индустрија се мора поставити крај Дунава низводно од града и везати железницом и трамвајем. Радничко становништво мора добити јефтине и здраве станове.“¹¹

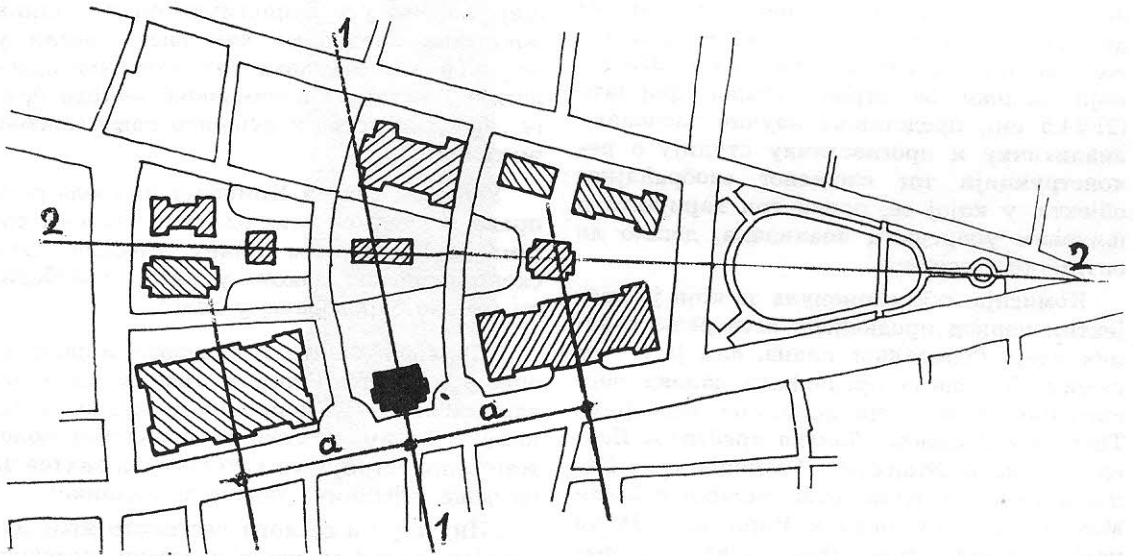
Упоредо с тим одлучним, напредним захтевима било је међу члановима Комисије уско практичних, конзервативних гледишта на реконструкцију старог града, која су, уосталом, изражавала дотадашњу урбанистичку политику Београдске општине:

„Мора се истаћи нарочито још једна главна погодба: да се регулација постојећих централних делова изиданог Београда, који имају велику материјалну вредност, колико је могуће више поправи корекцијом, а само по крајњој потреби и где је то неизбежно пробијају кроз блокове нови делови улица или и читаве нове улице.“¹²

Авионски снимак Теразија из 1928. године, са околином и блоком на коме је пројектована Теразијска тераса. Снимак Команде ваздухопловства Краљевине Југославије (десно).

Luftaufnahme des Platzes Terazije aus dem J. 1928 mit der Umgebung und dem Block, auf welchem die Terrasse Terazije projektiert war. Aufnahme des Kommandos der Luftwaffe des Königreiches Jugoslawien.

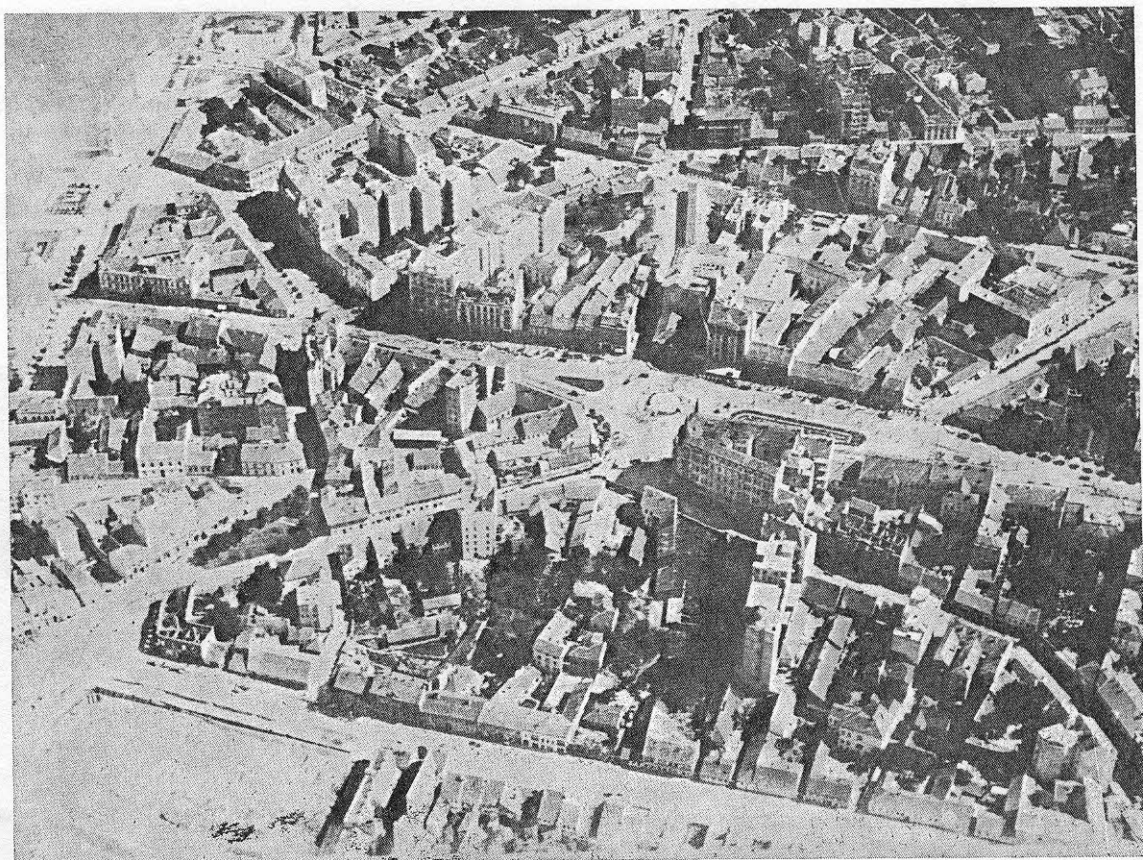
План Универзитетског центра на „Тркалншту“. Двоструко симетрична просторна композиција, са изграђеном Универзитетском библиотеком „Светозар Марковић“ у осовини 1—1 (црно), изграђена пре израде Генералног плана, имала је пресудну улогу код постављања зграде Техничког факултета и његовог габарита, супротно Генералном плану. Графичка анализа аутора композиције комплекса према геодетском плану Београда из 1921. године.



Plan des Universitätszentrums auf dem »Rennplatz«. Zweifach symmetrische Raumkomposition mit der schon erbauten Universitätsbibliothek »Svetozar Marković« in der Achse 1 — 1 (schwarz), ausgearbeitet noch vor der Ausarbeitung des Generalplans. Diese hatte eine entscheidende Rolle bei der Lozierung des Gebäudes der Technischen Fakultät und ihres Gabarits in Widerspruch mit dem Generalplan. Graphische Analyse der Komposition dieses Komplexes nach dem geodetischen Plan von Beograd aus dem J. 1921 ausgeführt vom Autor.

Перспективни изглед комплекса друштвених зграда око зграде Скупштине, у којем се, поред централног објекта — Скупштине, истиче високим кубетом пројектована зграда Београдске општине, према планској композицији у Генералном плану. Њено место уступљено је згради Поштанске штедионице (данас Народне банке). Београд у прошлости и садашњости. Библиотека »Савремене општине«, бр. 12. Београд, 1927. (десно).

Komplex der öffentlichen Gebäude um das Gebäude der »Skupština«, Aussehen in der Perspektive. Neben dem Zentralobjekt »Skupština« tritt in der im Generalplan vorgesehenen Komposition das mit einer hohen Kupel projektierte Gebäude der Beograder Gemeinde hervor. Dieser Platz wurde dem Gebäude der Postsparkassa (heute Narodna banka) überlassen. Beograd u prošlosti i sadašnjosti. Biblioteka »Savremene opštine«, br. 12. Beograd, 1927.



Слика 40. Ступишта и трг испод
Савског моста (1923) према плану
генералног плана од 1923. године
са пројектом трга испод
Савског моста.



У зачелу Студентског трга изграђена је пословно-стамбена зграда за потребе Београдске берзе, за коју је био пројектован блок између Кнез-Михаилове и Коларчеве улице. Снимак око 1933. године. Аутор непознат (десно).

An der hinteren Front des »Studentski trg« wurde ein Geschäfts- und Wohnhaus für den Bedarf der Beograder Börse erbaut. Dafür war der Block zwischen Knez Mihajlova und Kolarčeva ul. projiziert. Aufnahme eines unbekanntenen Autors aus dem J. 1933.

У глави под насловом „Подела града“, Комисија говори о две врсте поделе: (1) „према врстама изиђивања и густини насеља“, коју је означила као најважнији задатак Генералног плана, и (2) поделе „на делове за трговину, индустрију итд.“, коју ће допунити главним просторима за јавне грађевине, за зеленило, укључујући у ту поделу на функционалне зоне и острва — Велику Циганлију, Хују и Велико ратно острво, која се, поред погодности за пристаниште, намењују „за народно излетиште ... и као велики парк за спортове“.¹³

Главна подела, опширно и детаљно изложена, односи се на четири зоне, различите по густини насељености и систему грађења стамбених зграда.

Централни део града, означен као „Густо насеље (прва зона)“, био је ограничен улицама: Немањиним, Београдском (Бориса Кидрича и Старине Новака) до Ратарске (27. марта), Ратарском до Таковске, па Таковском до Вишњичког пута (29. новембра), па њиме до Раденичке (Ђуре Ђаковића), до железничке станице на Дунаву (пројектоване), па новим булеваром до Кнез-Михаиловог венца (Тадеуша Кошћушка) и његовом целом дужином (Париском) до Саве и „поред Саве до полазне тачке“.

Значајније мере реконструкције у првој зони, која је, према Извештају „првенствено трговачког карактера“, имају ванредне друштвене и културне вредности. Тадашњи слободни већи простори — Старо гробље и Тркалиште, уз главну магистралу града, Александрову (Булевар револуције), били су најпривлачнији за груписање главнијих јавних грађевина, што је већ Шамбон у

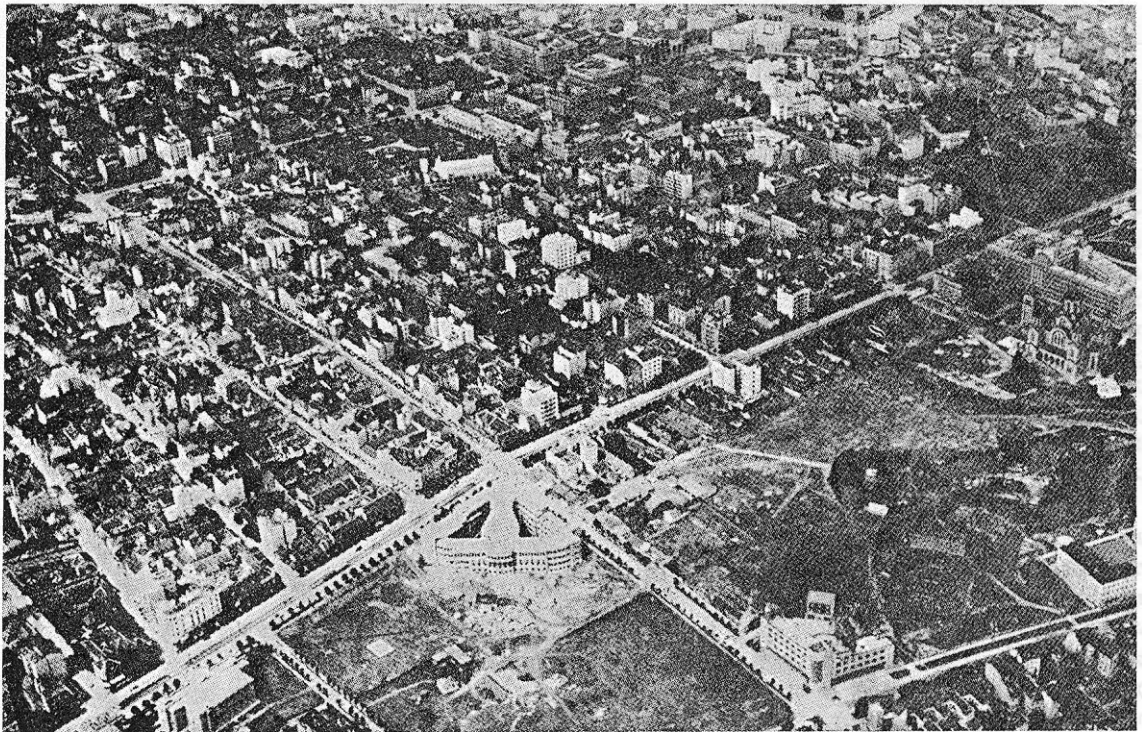
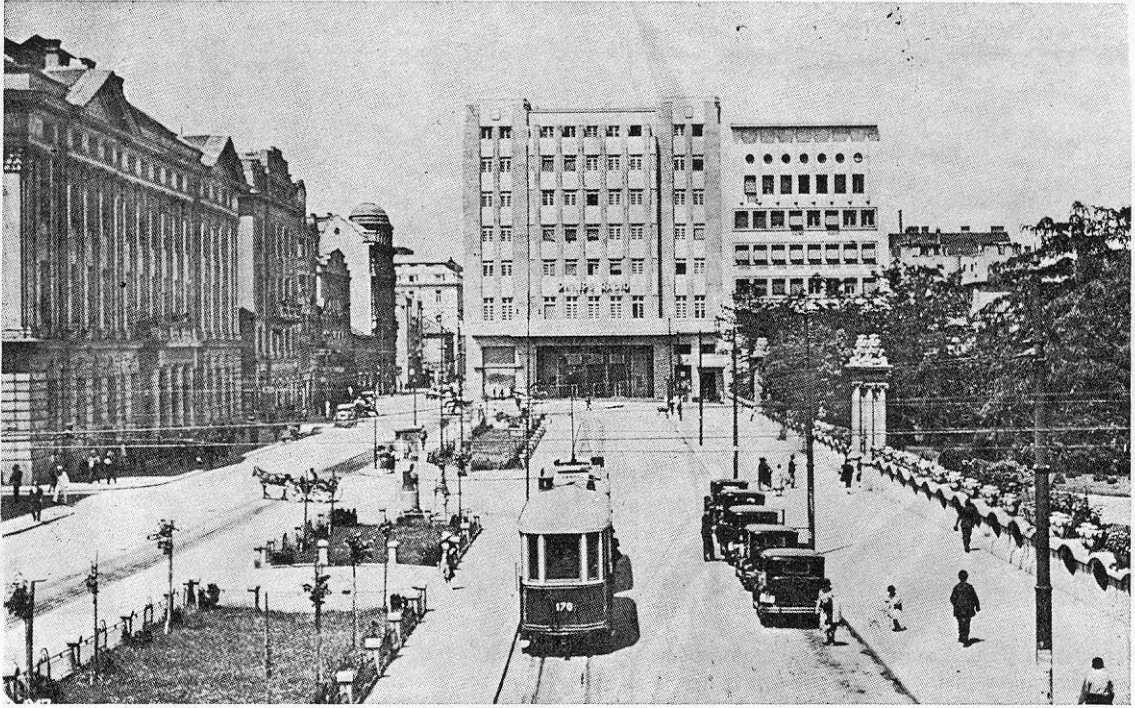
Зграда „Албанија“, на месту неугодне, ниске кафане „Албанија“, уместо пројектоване Берзе, постала је највиша, најистакнутија зграда модерне архитектуре Београда и просторна доминанта Теразија. Снимак око 1960. године непознатог аутора.

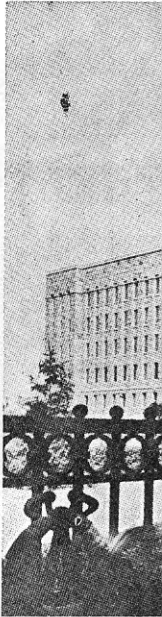
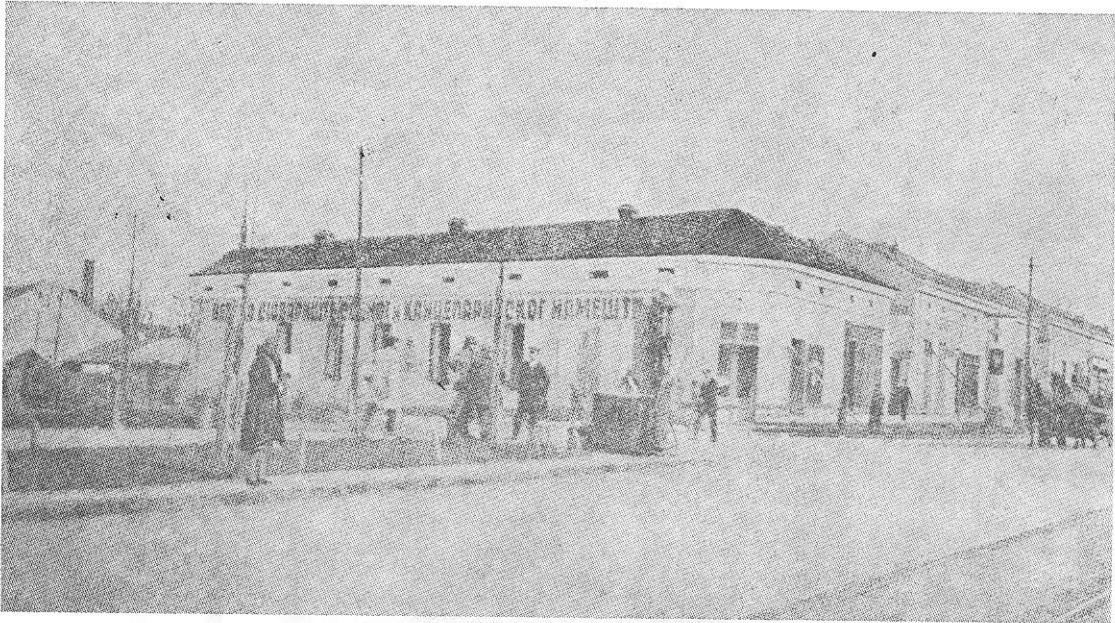


Gebäude der »Albanija« am Platze des unansehnlichen niedrigen Kaffeehauses »Albanija«. Statt der projizierten Börse wurde dies das höchste und hervorstechendste Gebäude der modernen Architektur Beograds und die räumliche Dominante der Terazije. Aufnahme eines unbekanntenen Autors aus dem J. 1960.

Авионски снимак Источног Врачара са Старим гробљем и делом „Тркалишта“, на којем се виде зграде Универзитетске библиотеке и Правног факултета — око 1937. године. Снимак Команде ваздухопловства Краљевине Југославије (десно).

Luftaufnahme des Istočni Vračar mit dem alten Friedhof und einem Teil des Rennplatzes »Trkalište«, wo die Gebäude der Universitätsbibliothek und der Juridischen Fakultät um das Jahr 1937 zu sehen sind. Aufnahme des Kommandos der Luftwaffe des Königreichs Jugoslawien.





Зграда на углу Таковске и Александрове улице (Булевару револуције), на простору који је новом регулацијом употребљен за проширени део закривљене Таковске улице, према којој ће бити пројектована зграда Поштанске штедионице. Снимак објављен у „Општинским новинама“ око 1928. године.

Gebäude an der Ecke der Takovska und Aleksandrova ul. (Bulevard der Revolution) auf dem Raum, der in der neuen Regulation für den erweiterten Teil der gebogenen Takovska ul. verwendet wurde und der gegenüber das Gebäude der Postsparkassa projektiert werden sollte. Aufnahme veröffentlicht in »Opštinske novine« um das J. 1928.

свом генералном плану из 1908. године учинио.

Савска падина, њен изглед, као прво лице Београда, добила је много већи значај, откако је лева обала Саве ушла у састав нове државе. Стога се у Извештају истиче потреба урбанистичког решења и просторне композиције Косанчићевог венца, „као отворене терасе према Сави и то: једно ради добијања још једног места за леп поглед преко Саве, а друго, обрнуто, за добијање лепе слике града гледане са Саве при доласку у Београд, било водом, било железницом.“¹⁴

Иако је тада Тврђава била заузета од војних установа, она је, поред хортикултурног уређења, добијала и „карактеристичне објекте за силуету града: музеје, споменик ослобођења итд.“, што је касније и остварено, где је скулптура „Победник“ добила значајну улогу у силуети Тврђава на ушћу Саве у Дунав.

У навођењу реконструкције тргова стара Јосимовићева идеја о претварању широког простора пред Капетан-Мишиним здањем у парк остварена је убрзо, уклањањем Велике пијаце и подизањем правилног, „француског“ парка, који је обухватио преуређен, према целинском плану и ранији, Панчићев парк. Добра је замисао била да се Универзитетска Ботаничка башта укључи у градско зеленило, јер је њено коришћење од грађана тада било прилично ограничено.

Насеље средње густине, у коме нове окућнице не смеју да буду мање од 500 м², требало је да буде грађено нижом спратношћу и мешавином колективних и породичних зграда, што произлази из текста:

„Ова зона има одељење „А“ и „Б“, гушћег и ређег насеља“.

Док су за шест нових тргова наведена само њихова места, уз кратко и застарело



Зграда Поштанске штедионице, према Таковској улици, са закривљеном регулационом линијом, према Генералном плану, на месту пројектованом за зграду Београдске општине. Снимац непознатог аутора, око 1950. године.

Gebäude der Postsparkassa, gegenüber der Takovska ul. mit der gebogenen Regulationslinie nach dem Generalplan, an der Stelle, die für das Gebäude der Beograder Gemeinde projektiert war. Aufnahme eines unbekanntens Autors um das J. 1950.

схватање за три периферијска трга „који ће служити за поделу саобраћаја“, нови простори зеленила добили су више и савремених образложења. Тако је пространи шумски парк дуж Лаудоновог шанца добио важан задатак „да штити од кошаве и да

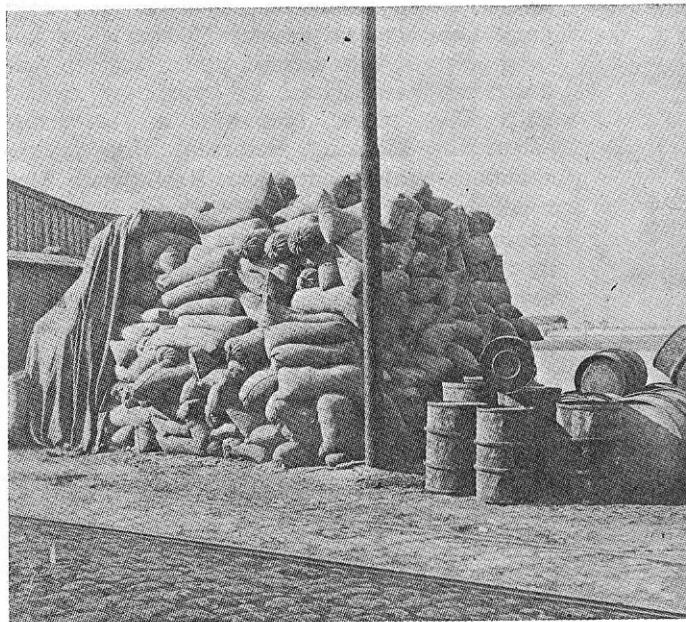
Изглед Савског, неуређеног пристаништа. Вреће брашна биле су „заштитене“ од непогоде примитивним средством. Б. Максимовић, Проблеми урбанизма. Београд, 1932, снимац аутора 1930. године.

Aussehen des noch nicht eingerichteten Sawehafens. Die Mehlsäcke werden durch primitive Mittel von Unwetter geschützt. B. Maksimović, Problemi urbanizma. Beograd, 1932. Aufnahme des Autors aus dem J. 1930.

буде главни резервоар чиста ваздуха за Београд и блиско излетиште Београђана, са лепим погледом на град.“¹⁵ Посебан хигијенски значај дат је зеленим просторима „око свију болничких постројења и Медицинског факултета.“

После краћег излагања садржине „насеља мање густине“, „ретког насеља“ и „предграђа Београда“, као зоне са посебним функцијама, под насловом „Острва“ наведени су: Велика Циганлија, коју су већ тада предвиђали „за народно излетиште“, док је Велико ратно острво, спојено са Београдом новим мостом, добило значајну друштвену функцију „као велики парк за спортове“.

Поглавље о градском саобраћају заузело је највише простора. После критичког увода о недостацима постојеће саобраћајне мреже, у посебним одељцима Комисија је показала да је спроводила у плану теоријску поделу нових и реконструисаних саобраћајница: на радијалне, кружне, дијагоналне и на улице за узајамну везу градских центара. На крају је истакнут посебан значај двеју дијагоналних нових саобраћајница — на дунавској и савској падини којима су се повезивали објекти ванградског саобраћаја са горњим платоом и централном зоном града.



*О мрежи градског и ванградског
зеленила, спортским и дечјим
игралиштима, шеталиштима
и изгледним терасама*

У последњим поглављима говори се језиком ближним обичном грађанину о задовољавању главних животних потреба и о неким питањима естетике градских простора. У поглављу „Паркови, булевар и шуме“, после критичког увода о малом броју паркова и њиховом неравномерном распореду по граду, који „служе углавном само најближој околини“, истиче се да је при изради Генералног плана била једна од главних тежњи да се Београд „довољно снабде разноврсним постројењима зеленила, која ће што више задовољити хигијенски пропис да на једног становника има 2 м² зеленила“.¹⁶

Затим је Комисија желела да покаже да је проблем градског и ванградског зеленила решаван према савременим принципима урбанистичке теорије, тако да „постројења паркова, булевара, а по могућности и шума треба да дају један непрекидан прстен зеленила око града, који ће му служити као резервоар чистог ваздуха“. Тај принцип, заступан од истакнутог француског урбанисте, почетком овог века, Ежена Енара (Eugène Hénard) допуњен је у Генералном плану новијим, системом радијалних клинова зеленила „булеварима, који радијално иду ка центру Београда“ и којима „струји чист ваздух кроз град“, функционално заснованим од ауторског колектива Еберштата, Меринга и Петерсена (Eberstadt, Möhring, Petersen). Поред унутрашњег зеленог прстена, развијеног Мокролушком и Чубурском долином и Лаудоновим шанцем, од Саве до Дунава, значајну животну вредност добијао је спољашњи појас шума и паркова који се протезао од Топчидера и Кошутњака преко Бањице, Кумодрашке падине, спајајући се са шумским парком уз Лаудонов шанцац. Посебно се истиче значај тог шумско-парковског појаса, његовим положајем на „висовима, те ће служити... и као излетишта, а и заштита граду од ветра“.¹⁷

О парку испод Лаудоновог шанца говори се живље, с пуно одушевљења, па и поноса што ће Београд добити парк „један и

по пута већи него Hide-park у Лондону“. Затим се даје слика будућег парка:

„Низ алеа на гребену Лаудоновог шанца са споменицима, ресторацијама, павиљонима и др. и лепи видик на Београд и Дунав мора учинити овај парк једним од најомиљенијих излетишта за Београђане.“¹⁸

Веома напредно и широко схватање било је изражено у поглављу о спорту и дечјим игралиштима. Иако су у то време многа спортска игралишта по европским градовима била окружена различитом изградњом, за нова игралишта била је предвиђена најповољнија природна околина, како је то јасно изражено у Извештају. Вредело би упустити се у истраживање могућих утицаја угледнијих спортиста и шире јавности на рад Комисије, на аутора Генералног плана за остварење напредне концепције о размештају и мрежи спортских игралишта. Омладина Београда и његови житељи много би добили да је следећа реченица добила и законску снагу доношењем Уредбе о извођењу Генералног плана:

„Природно је да места за спортске установе морају бити у вези са шеталиштима и зеленим градским површинама — парковима, баштама и шумама, а специјалне врсте спорта на води још и у вези са водом.“¹⁹ (подвукао Б. М.).

Тај императив остао је само као документ о схватању друштвеног значаја спортских игралишта, за која су „резервисане површине... у свима парковима, са павиљонима за чување спортских опрема.“ За ту замисао залагао се у првој деценији овог века Веселин Трипковић у своје раду о зеленилу Београда. Такође и текст тога поглавља: „Дечја игралишта распоређена су равномерно по целој површини града, нарочито у зонама густог насеља“²⁰ треба схватити само као добре жеље, које се нису оствариле.

У последњем поглављу, поред излагања о спровођењу „економских и техничких начела, које је дало Генералном плану несумњиву практичну вредност“ истицане су извесне естетске вредности плана. Поред животних вредности градског зеленила, које је распоређено по парковима, посебно се истиче и естетски значај зелене природе по дечјим игралиштима, булеварима, алејама, скверовима, малим трговима „у

намерама за разноврсност уличних перспектива“.²¹ Ту се посебно наглашава уобличавање „архитектонских тргова“ (према прихваћеној терминологији): Мишићев трг, са зградом Парламента и његовим оквиром друштвених зграда, трг око цркве Св. Саве, на којем зграда које „окружују цркву морају чинити једну целину“.²²

Са жељом да Горња тврђава добије своју друштвено-културну садржину, планом је предвиђен још један „чисто архитектонски трг“, са четири музеја, који је замишљен као сложена, барокна просторна композиција, укомпонована симетрично у облик главних зидина, са два бастиона, са централно постављеним спомеником ослобођења. Тај монументални просторно-архитектонски ансамбл од око 110.000 м² далеко би премашио својом површином светски познате класичне тргове: „Конкорд“ у Паризу (79.000), св. Петра у Риму (57.000), „Етоал“ у Паризу (59.000), Црвени трг у Москви (49.600). Ванредно значајан, доминантан природни положај Горњег града над Панонском низијом, који се издиже над речним токовима, оцењен је у Извештају по својој важној улози „у силуети града, која мора да буде нарочито истакнута.“²³ Од тога пројекта остварен је само Војни музеј у западном бастиону, за чије се подизање била заложила тадашња војна управа, која је још увек била пуни господар над целом Тврђавом, као посебним, ванградским просторним елементом.

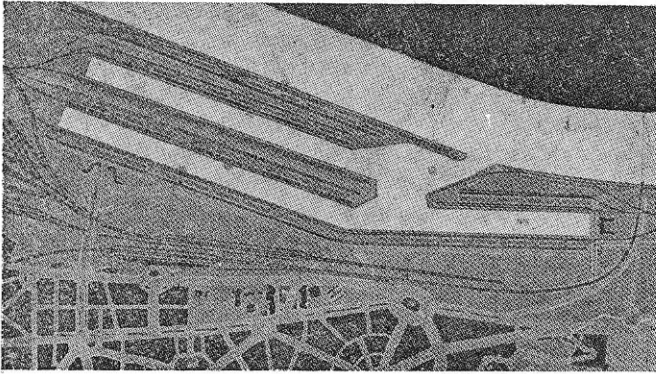
Ближе животним токовима и потребама биле су замисли о стварању изгледних тераса на оним положајима, с којих се пружају „најинтересантније перспективе оних делова града, који се налазе у долинама, са даљом перспективом река, брда и равница.“²⁴ Ипак, морамо приметити да се аутор Извештаја прилично занео у својој визији тих перспектива, када му се омакло да напише да се оне пружају „на сваком кораку“. Али, та хипербола је и разумљива и допуштена када замислимо ону одушевљену атмосферу при предаји завршеног првог Генералног урбанистичког плана Београда као престонице Југославије. У навођењу нових тераса и изгледних тераса, истакнути су њихови видовици и декоративно уређење.

Са Теразијске терасе отварају се погледи „на Саву, Топчидерско брдо, остр-

ва, Ваљевске и Подринске планине“, а била је замишљена у два нивоа до Улице краљице Наталије (Народног фронта). Аксијална композиција, са симетрично распоређеним друштвеним зградама, у горњој групи „за надлештва, а доња за ресторане, кафане, кинематографе итд.“²⁵ Прву, зачетну идеју о Теразијској тераси изложио је још 1901. године. Д. Т. Леко, предлажући да се зграда Скупштине мора подићи на Теразијама, па као најпогодније место за њу предлаже место „иза кнез-Милошеве чесме“ на простору садашње Теразијске терасе. Он је ту своју замисао проширио даље, уз предлог да се „нерегулисана пијача Зелени венац измести тако, како би скупштинско здање уједно украсило и ту пијачу (његов назив за трг — прим. Б. М.) и доминирало над њом“.²⁶ Не помињући Леков предлог Јефта Стефановић је 1910. предлагао да се Општински дом подигне на простору садашње Теразијске терасе. По њему би „једно од најлепших места било место између „Росије“ и „Балкана“, на Теразијама“.²⁷ Иако су то биле ембрионалне идеје о Теразијској тераси, требало их је, најкраће поменути.

Калемегданској тераси дат је изузетан значај њеним повезивањем и проширењем „до трга у Горњем граду“. Тако се главно шеталиште Калемегдана сједињује са историјским простором Тврђаве, а са терасе се „указује велики видик особите лепоте од Подринских и Ваљевских планина до оградна Карпата код Вршца“. Још једна вредност терасе била је у њеној саобраћајној вези са Савским кејом „једним декоративним степеницама ради потпуности ефекта целине.“²⁸

Давање значаја Савском амфитеатру требало је да буде остварено терасом на Косанчићевом венцу, с које су се такође предвиђале декоративне степенице за везу са Савском обалом. И овде треба напоменути да је Д. Т. Леко, 1901. године у своме чланку „Ревизија регулационог плана Београда“ знатно шире замислио композицију једног дела Савске падине, која би требало да буде један од најлепше уређених и особених градских простора „са терасама и баштенским постројењима, са степеницама, водоскоцима и споменицима“.²⁹ Навођење аутора те идеје дало би Извештају, па и самом Генералном плану, већу објектив-



Проект Дунавског басенског пристаништа према Генералном плану Београда из 1923. Фотоснимак аутора из Генералног плана.

Projekt des Donau-Bassinhafens nach dem Generalplan aus dem J. 1923. Fotoaufnahme des Autors aus dem Generalplan.

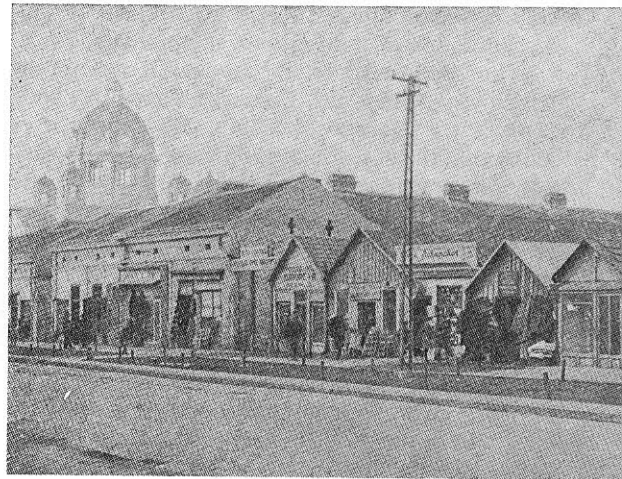
Историјска зграда Доситејевог лицеја била је, и без Закона о заштити споменика културе, не само заштићена њеним задржавањем у Генералном плану Београда, него је њена споменичка вредност још више истакнута пројектованим тргом око Лицеја, чије би му остварење дало знатно прикладнију околину. Прилог уз чланак „Зар и то да пропадне?“ у „Политици“, 15. 6. 1926, од Б. Максимовића.

Das historische Gebäude des Dositej-Lyceums war auch ohne Gesetz über Denkmalschutz nicht nur durch seinen Inhalt sondern durch die Einschliessung in den Generalplan von Beograd geschützt. Sein Denkmalwert wurde noch durch einen projektierten Platz um das Lyceum stärker betont und die Verwirklichung desselben hätte eine viel entsprechendere Umgebung geschaffen. Beilage zum Artikel »Zar i to da propadne« in »Politika« 15. 6. 1926. von B. Maksimović.

ност и везу с ранијим радовима на теоријском пољу српског урбанизма.

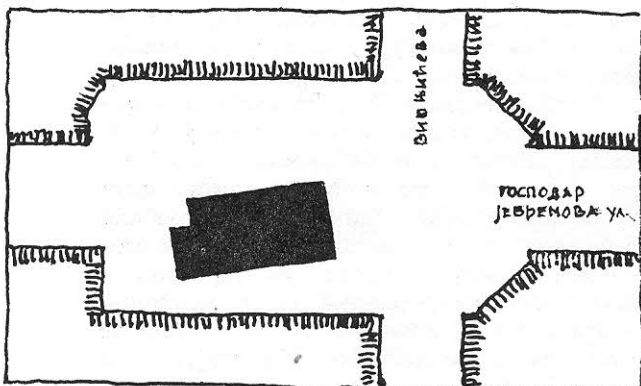
Нешто краће су изложене изгледне вредности трга код цркве Св. Саве, Лаудоновог шанца, са алејама, парковима и терасама и Топчидерског брда код Прокопа.

Предвиђеним ослобађањем и уређењем обала Саве и Дунава у облику булевара и шеталишта било је замишљено сједињавање градског живота са свежином и лепотом речних токова и остварење новог лика Београда, његових нових просторно-естетичких вредности. Ту би и извесни објекти за разоноду могли да привлаче житељство Београда на речне обале, да ту осете да је то „град на води“:



Изглед неугодних „старинарница“ у Улици краља Александра, на простору на којем је изграђена Поштанска штедионица. Снимак аутора, 1927. године.

Aussehen der unansehnlichen Altwarenhandlungen in der Kralja Aleksandra ul. auf dem Raum, auf dem die Postsparkassa erbaut wurde. Aufnahme des Autors aus dem J. 1927.



„Савски и Дунавски булевари дуж кеја постаће са својим павиљонима на пристаништима и јак декоративни елемент Београда.“³⁰

Поред тих нових, приобалних животних и естетичких вредности, Комисија баца поглед на цео Генерални план, истичући и друге његове композиционе вредности:

„Мали скверови са павиљонима, клупама, статуама и споменицима појачаће ефект перспектива улица и тргова.“³¹

А затим није требало заборавити ни естетичке вредности нових инжењерских објеката, међу којима се посебно истиче шест вијадуката:

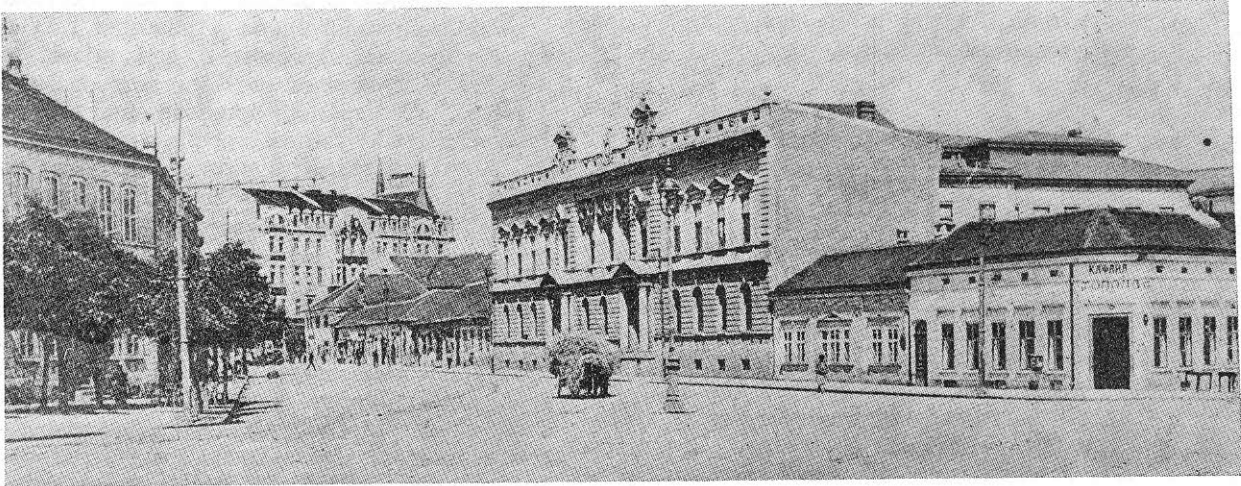
„Као особито леп декоративан елемент послужиће још и предвиђени вијадукти преко падина, везани општим пејсажем паркова и башта што још боље истиче њихове контуре.“³²

После навођења десет места за подизање споменика, на трговима и другим просторима, уз напомену да „сем побројаних

ни и културни развој изазвати нове потребе и захтеве, Комисија је изразила савремено схватање о динамици и развојности урбанистичког плана, о потреби његових периодичних измена и допуна овом реченицом којом се Извештај завршава:

„Генералним планом предвиђен је још знатан број резервних места за установе и јавне грађевине које ће време створити и тражити. Таква се места налазе у свима деловима града.“³³

Уместо навођења имена свих чланова Комисије, редактор Извештаја је, вероватно, сматрао да је довољно што су имена чланова Комисије наведена у почетку Из-



На почетку Александрове улице биле су, после првог светског рата, непосредно уз зграду Општинског суда, веома неугодне страћаре. Снимак непознатог аутора око 1920. године.

Am Anfang der Aleksandrova ul. standen nach dem ersten Weltkrieg knapp neben dem Kreisgericht ganz unansehnliche kleine alte Häuser. Aufnahme eines unbekanntenen Autors um das J. 1920.

места има још доста других за споменике у парковима и на споредним трговима“, да је се веома скраћен преглед размештаја друштвених зграда, уз напомену да је на плану у размери 1:4.000 изложен регистар тих зграда.

Схватајући да је тешко предвидети за дужи пројектни период све друштвене зграде, јер ће научни и технички, друштве-

нештаја, па на крају стоје само речи: „Чланови Комисије.“

Када је Емилијан Јосимовић, шест деценија пре Генералног плана Београда, завршио први регулациони план Београда у Шанцу, 1867, он је сматрао да треба да изиђе пред најширу јавност са својим „Објашњењем предлога за регулацију оног дела вароши Београда што лежи у Шанцу“, тим првим стручним, идејно значајним делом из урбанизма, којим је желео да покаже житељству Београда: које ће му животне вредности пружити остварење његовог плана реконструкције старе вароши.

После завршеног Генералног плана требало је очекивати да Комисија, о којој се говори, или Београдска општина, изиђу пред најширу јавност Београда објављивањем самог плана и његових главнијих жи-

вотних вредности, којима ће се на јасан, сваком разумљив начин приказати шта ће одрасли и млади грађани Београда добијати постепеним остварењем Генералног плана.

Током двадесетих и тридесетих година вршене су знатне измене у Генералном плану, уз различите разлоге, често насупрот интересима грађанства. Да је Општина била припремила и објавила популарни приказ Генералног плана, можемо претпоставити да би се јавило много добрих, корисних предлога за измене, односно допуне плана, за његово приближавање животним потребама грађана. Извештај Комисије, упућен Суду и Одбору Општине београдске, остао је затворен у томе узаном друштвеном кругу и био ван додира с јавним животом Београда.

Ступање у живот Генералног плана Београда и рад Комитета за разраду Генералног плана

За остварење Генералног плана Београда била је неопходна уска сарадња главних државних установа, као будућих инвеститора, са Београдском општином. Нарочито је недостајала сарадња министарства грађевина и саобраћаја, која су доносила одлуке о изградњи друштвених зграда и саобраћајних објеката, о њиховој локацији или о одустајању од неких, планом предвиђених, без икаквог обавештавања и споразума са Одсеком за Генерални план, односно с Комитетом за разраду Генералног плана.

Недостајала је и законска основа, у облику уредбе о извођењу Генералног плана, која би постављала, поред низа одредаба које би тумачиле графичку представу урбанистичког развоја Београда и законске обавезе и одговорности, у првом реду Београдској општини и државној управи, као и свима житељима који ће учествовати грађењем стамбених зграда на својим парцелама. Уредба је, са веома штурим текстом и ограниченим схватањима о њеном значају, донета 1935. или 1936. године.

Спровођење у живот Генералног плана, без напредне концепције урбанистичке политике, без етапног плана изградње друштвених, нарочито школских и дечјих у-

станова, које су спадале у оквир комуналне изградње, тешко је било очекивати без тих важних инструмената.

Код промена општинских управа и одбора мењали су се и програми комуналних радова, који су састављани без потребних испитивања и критичке анализе приоритетних потреба града. На ту тему објавио сам критички чланак у „Општинским новинама“ (1. марта 1930) под насловом „Програм техничких радова“, где сам истицао да „програм и план општинских радова може бити састављен само после детаљних студија“.

Технички елаборат који је Комисија за израду Генералног плана била поднела Суду и Одбору Београдске општине, састојао се из Генералног плана у размери 1:4.000, са убележеним списком и локацијама за 142 јавне грађевине, из секција у размери 1:2.500, из генералног нивелационог плана, са израдом подужних профила у размери 1:4.000 и решењем карактеристичних попречних профила улица, са идејним решењима пројектованих вијадуката.³⁴

Тај елаборат, пошто је био усвојен од Суда и Одбора Општине, био је достављен Министарству грађевина и Министарству унутрашњих дела на одобрење. Министарство грађевина извршило је извесне измене у оригиналном, колорисаном Генералном плану у 1:4.000, израђеном на „енглеском“ платну, уцртавањем измењених регулационих линија пунијим, плавим цртама. Према мом сазнању, све измене у плану извршио је, по свом личном схватању, ранији секретар Комисије за израду Генералног плана, Јован Обрадовић, начелник Одсека за грађевинарство. Све измене у плану биле су саставни део одобреног Генералног плана Београда који је ступио на снагу 1924. године.

Београдска општина је после тога имала нов задатак — израда детаљних регулационих планова у размери 1:500, према којима би се одређивале на терену нове регулационе линије за поједина градилишта. У тако крупој размери, с повећањем површине 64 пута према Генералном плану, било је могућно и потребно детаљније разрађивати поједине тргове, раскршћа, скверове, паркове, архитектонске ансамбле друштвених зграда и центара, с њиховим идејним решењима и перспективним изгле-

дима. У ту сврху био је образован Комитет за разраду Генералног плана у којем су учествовале и многе личности из састава раније Комисије, што је било потпуно разумљиво.

Рад Комитета био је веома интензиван, јер нам записник говори да је на неким седницама било дефинитивно прегледано и усвојено по 20 и 30 секција у размери 1:500. Секције су биле разрађиване у посебном бироу, којим је руководио Д. Ковалевски.

Тешкоће и препреке на првим корацима спровођења Генералног плана

Још у току израде Генералног плана неки подаци из записника говоре о препрекама на које се наилазило код грађана, намерних да граде на својим парцелама. Тако већ на другој седници Комисије председник Општине Д. Митровић износи обиман програм од 15 тачака и захтева да се питање неких регулација одмах реши „јер јавност показује много нестрпљивости и тражи да се ова питања што пре реше“. Сопственици желе да зидају, а регулационе линије не могу да добију. И председник и потпредседник изјављују „да су опсађени од молилаца који траже само да раде (да могу зидати, прим. Б. М.) па макар како било да Општина одреди регулацију. Има грађана који 30 година чекају да могу зидати.“³⁵

Питање остаје нерешено, отворено, јер је подједнако тешко рећи не, као и да. Не допустити изграђивање умноженог Београда, после вишегодишњег застоја и ратних рушења, изгледа као несоцијалан став, против горућих потреба за ублажавања стамбене кризе, али и пустити да се изграђује ван Генералног плана од којег се очекује много доброга за грађане, такође је против друштвеног интереса. Међутим, то питање почеће да се решава од самих грађана, нарочито оних, на даљој периферији, коју Генерални план није ни обухватио. Тако регулационе линије нових улица одређују парцелациони планови доскорашњих њива и утрина на Душановцу, Воздвцу, у Маринковој бари, на Чукарици, а на новим парцелама се подижу, с највећом брзином, сопственим снагама и нај-

штедљивијим материјалом, најчешће недељом, кад нема грађевинске контроле, мале, скромне породичне куће, око којих ће убрзо бити и цвећа и поврћа и по које младо дрво јабуке, трешње или проста, небојена ограда од летава.

Ни центар града не мирује, не мири се са дугим чекањем плана. Док Комисија решава да у Кнез-Михаиловој улици, на делу од кафане „Руски цар“ до Академије наука, буду пројектоване на обе стране аркаде, па се о томе дискутује на више седница, дотле се ради пројект за нову зграду, с кафаном, на месту кафане „Руски цар“, али која нема аркаде. На питање једног члана Комисије — може ли се забранити такво зидање, без аркаде, и тражити да се план саобрази пројектованој регулацији, председник изјављује „да законског ослонаца за то нема“.³⁶

Из даљих дискусија о том питању види се да сви чланови схватају важност тог првог удара и рушења Генералног плана, да се на томе првом кораку огледа судбина његовог остварења. Професор Андра Стевановић говори да је под оваквим условима рад немогућ и да се не могу примати мишљења сопственика. Мора се радити без обзира на личности којима неки пројекти нису у интересу. Најзад, он у два маха говори да ће дати оставку, ако се по решењу Комисије не поступи. Међутим, „ствар је пропала“ по његовим речима, јер се „Руски цар“ зида, без обзира на пројектоване аркаде. Један од чланова, сасвим оправдано пита: „Кад се спотичемо на овако „невина“ питања, шта ће бити кад наиђемо на крупније ствари?“ Питање је било важно и требало му је посветити пуну пажњу.³⁷

Међутим, када је председник Општине био позван да објасни Комисији зашто је то питање решено онако како је она то захтевала, он изјављује да је одлука Комисије била примљена од Суда, али да су сопственици поднели жалбу и да ће се цео предмет изнети пред Одбор.

На идућој седници, када је опет било покренуто то питање и када су се чули протести од чланова Комисије, потпредседник изјављује:

„Комисија има потпуно поверење Суда и Одбора; задатак Комисије није да спроведе, већ само да донесе решења, а да Суд има да води даљи поступак за спровође-

ње. Зато не треба због једне ствари оставити целокупан посао. Молим да се посао продужи и доврши. А ако буде неких измена, то неће бити кривица Комисије.“³⁸

Није тешко замислити како су те речи деловале на људе, који су били позвани као највиши стручњаци по питањима планског уређења градова и који нису били навикнути да њихови радови очекују такву судбину. Ту се јављало осећање узалудног рада, без наде за светлију урбанистичку перспективу Београда.

Држава и Општина као рушмоци Генералног плана Београда

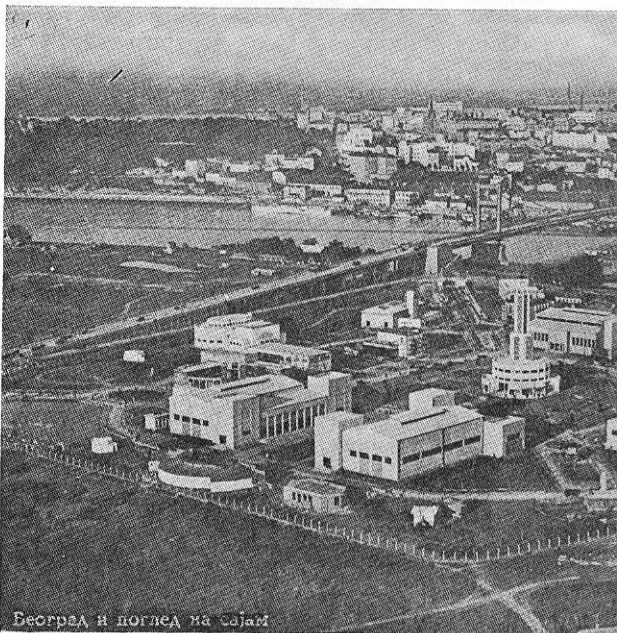
Међу значајне вредности Генералног плана спада широка мрежа јавних, друштвених и културних грађевина, чија би изградња задовољила развијање пунијег, савременијег друштвеног и културног живота, остварујући и складно просторно уобличење нових градских центара, тргова, паркова, обалних шеталишта и постепено новог лика Београда у целини. У томе великом, значајном подухвату важне улоге су добијали држава, преко својих министарстава, и Београдска општина, као инвеститор и градитељи пројектованих друштвених зграда. Те своје улоге и држава и Општина већ у првим годинама живота Генералног плана почеле су да се одричу, остајући годинама у неудобним, неправљаним старим стамбеним зградама.

Када се приступало изградњи појединих државних јавних грађевина често су вршене одступања од локације и пројектованих габарита. Такав је био почетак остварења Универзитетског града на слободном простору некадашњег „Тркалишта“, на око 125.000 м². Прва, веома обимна зграда Техничког факултета, према Генералном плану, била је постављена према Гробљанској (Рузвелтовој) улици, као чеони, завршни елемент аксијалне просторне композиције, који је делимично залазио и у Александрову улицу (Булевар револуције) и у Ратарску (27. марта) улицу.

Пројект зграде Техничког факултета и њен положај, на којем почиње грађење, битно су измењени. Зграда је пројектована према предратном плану тог комплекса и према одређеном габариту. Министар-

ство грађевина, као врховна надзорна власт над спровођењем Генералног плана, одобрила пројект Универзитетске зграде па тиме и сама учествује у рушењу Генералног плана.

Један од већих потеза на рушењу Генералног плана био је распис југословенског конкурса за идејне пројекте зграде Поштанске штедионице, на углу Таковске и Александрове улице (Булевара револуције), где је била предвиђена зграда Београдске општине, на новом, правоугаоном блоку, који би се образовао продужењем Кововске и Ресавске (Генерала Жданова) улице преко Старог гробља. Поред зграде Поштанске штедионице, на месту предвиђеном за Министарство спољних послова, гради се од стране цркве Св. Марка већа стамбено-пословна зграда, а на простору предвиђеном за Министарство унутрашњих дела подиже се вишеспратна стамбено-пословна зграда, позната као „Мадера“, по називу кафана.



Београд и поглед на сајам

Подизањем комплекса Сајмшта, Београд се почео ширити на леву обалу Саве. Снимак Београдског сајмшта око 1940. год. Аутор непознат.

Beograder Markt- und Messegelände um das J. 1940. Aufnahme eines unbekanntes Autors.

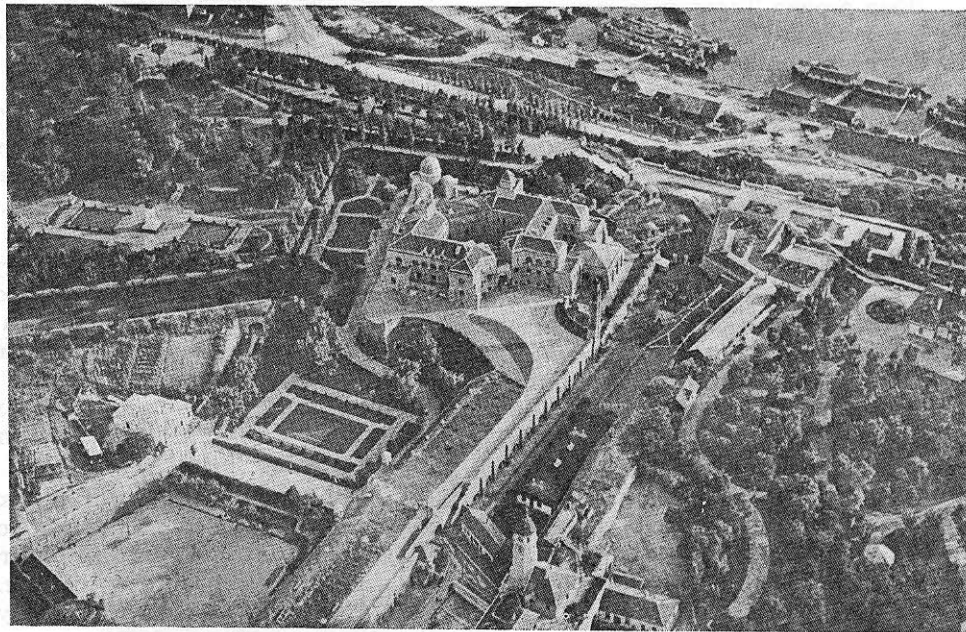
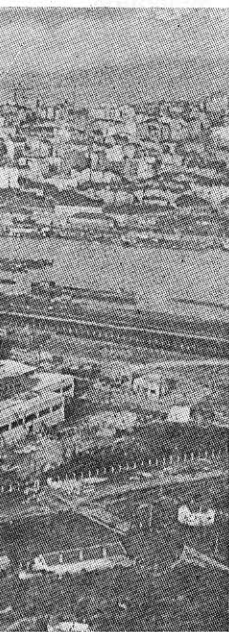
За остварење монументалне осовине, која би се завршавала зградом Опере, у блоку неизгледних касарни краљеве гарде (сада парка „Мањеж“) и на другом крају црквом Св. Марка, била је пројектована нова улица, кроз крупне блокове, између Кнез-Милошеше и Ресавске улице. Да би се што пре дошло до остварења нове цркве, за коју се, конкурсом дошло до коначног пројекта, црква или други органи су „издејствовали“ одступање од Генералног плана, па је нова црква постављена и изграђена у продужењу осовине Ресавске улице, на простору, на којем се налазила стара црква, која је порушена, иако је она имала вредност споменика културе из првих година обновљене Србије.

За Београдску берзу био је планом одређен цео блок између улица Кнез-Михаилове и Коларчеве и Позоришног трга (Трга Републике). Како Берза ни преко једне деценије није показала интерес за грађење сопствене зграде у том блоку, јер је себи

изградила пословно-стамбену зграду на углу Узун-Миркове улице и Студентског трга, тиме је била измењена урбанистичка судбина тог блока. После рушења неугледне приземне кафане „Албанија“ подигнута је, крајем тридесетих година нова, модерно компонована, највиша друштвена зграда Београда од 12 спратова, која је постала, у зачељу Теразија, њена добро постављена и решена просторно-композициона доминанта.

Министарство грађевина, врховни орган за урбанизам прави крупнији потез на рушењу Генералног плана. Зграда Државног архива, која не спада у пројектовани универзитетски комплекс, поставља се у његов централни простор, према пројекту, изграђеном у Министарству грађевина.

Пошто сам сазнао за тај други урбанистички преступ, пожелео сам, као архитектор Одсека за разраду Генералног плана, да и сâм нешто учиним, да се прекине с таквом праксом, где би се, као бранилац Генерал-



Део Горњег града, с једним од групе музеја, предвиђених на том простору по Генералном плану. У десном, горњем углу види се нова тераса, којом је, преко степеница, продужено главно шеталиште Калемегдана према Сави. Порекло и аутор снимка непознати.

Teil der Oberstadt mit einem aus der Gruppe der Museen, die im Generalplan auf diesem Raum vorgesehen waren. In der oberen, rechten Ecke ist die neue Terrasse sichtbar, durch welche über Treppen die Hauptpromenade Kalemegdan bis zur Save verlängert wird. Herkunft und Autor der Aufnahme unbekannt.

ног плана појавила Београдска општина, односно њена Техничка дирекција. Пут ка остварењу те замисли сагледао сам у једном званичном, протестном акту, који би Техничка дирекција упутила Министарству грађевина. Са уверењем да ће мој предлог бити прихваћен, написао сам акт, чији рукопис чувам више од пола века, а чија садржина говори о борби против рушења Генералног плана. Смрам да она спада у историју урбанизма Београда, па је у целини наводим:

„Техничкој Управи

Министарство грађевина почело је ове јесени са грађењем зграде Државне Архиве на општинском земљишту „Тркалиште“, иза зграде Универзитетске Библиотеке. Цео тај комплекс општинског земљишта резервисан је према Генералном Плану искључиво за универзитетске зграде, а место за Државну Архиву одређено је Генералним планом на Булевару Ослобођења (Булевар југословенске армије), на једном од најлепших архитектонских тргова.

Нова зграда Техничког факултета, која је постављена сасвим друкчије но што је било предвиђено Ген. Планом, обнова сале „Мањежа“ на месту које је предвиђено да остане слободно, зидање зграде Медицинског факултета без унапред утврђеног плана који би сачињавао једну целину, — све те појаве дају повода да се верује да ће се у том правцу и надаље радити и да ће се на тај начин и даље подизати јавне грађевине престонице.

Стога Одсек за разраду Генералног плана има част предложити Техничкој Управи и замолити је да се издејствује код Министарства Грађевина, сходно чл. 3. и 4. Грађевинског закона за варош Београд решење којим се Министарство Грађевина, пре но што приступи изради пројеката појединих државних, а нарочито јавних грађевина, има обратити Техничкој Управи Општине Београдске да са овом споразумно, а на бази идеја Генералног плана, утврди главну контуру и дефинитиван положај будуће грађевине. А ако је у питању више зграда, које ће бити у међусобној вези, онда ће се решавати цео комплекс грађевина, тако да оне чине једну складну и органску целину; да се само по тако утврђеном општем плану има у будуће градити, јер ће се само тим путем постићи оно, што

је била једна од главних тежњи Генералног плана: логичан распоред и хармонично груписање будућих јавних грађевина Београда“.³⁹

Архив Техничке управе је изгорео 6. априла 1941. а архив Министарства грађевина, колико се сећам, одмах после рата није најбоље прошао, па би тешко било пронаћи даљи траг овоме акту.

Биће занимљиво да се подсетимо у каквим се скромним размерама почело са остварењем просторне замисли о Теразијској тераси. Први кораци ка томе били су у рушењу ругобног низа ниских страћара, разних продавница-старинарница, између хотела „Москве“ и „Балкана“, а затим да се на ослобођеном простору, уз потребно планирање и терасирање, засађивање украсног зеленила, оствари пријатно одмориште у самом центру града, са отварањем нових видика са Теразија.

Моје присуствовање на седницама Комитета за разраду Генералног плана, уз повремено учествовање у раду Комитета, без званичног именовања моје функције, стављало ме је, често, пред задатак да неке главније идеје и предлоге Комитета јасно и убедљиво изложим, у облику акта, упућеног Техничкој управи. Тим путем је и идеја о почетку Теразијске терасе добила свој писмени облик у моме тексту — акту, који, због његове садржине, сматрам да вреди у целини изложити:

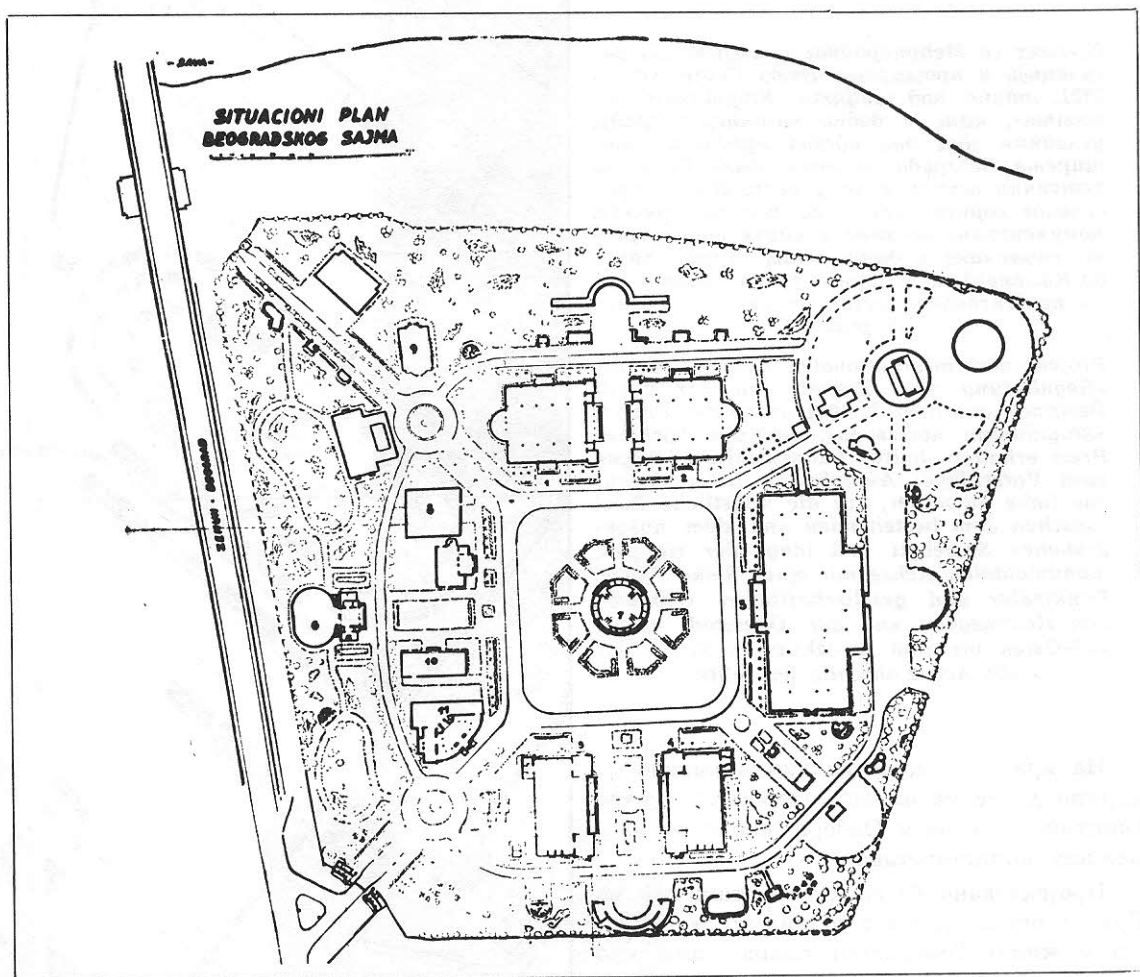
„Генералним планом Београда предвиђено је да се Теразије отворе према Сави једном великом терасом, која би имала за циљ да веже директно Теразије са Улицом краљице Наталије (Народног фронта), поред њеног главног циља да служи као одмориште грађана и посматрачница околине Београда.

Међутим, како би само откуп потребног земљишта за терасу стајао око 40,000.000 динара, то се остварењу ове терасе из финансијских разлога не би могло приступити у скорој будућности. Међутим, како је Општина Београдска вољна да у границама својих могућности приведе у дело идеју о Теразијској тераси у што скоријем времену и на тај начин убрза уклањање ружних страћара на почетку Балканске и Призренске улице, — то се приступило студијама и пројектима за једну терасу скромнијих димензија, водећи рачуна о потреба-

ма грађана, како у саобраћајном, тако и у естетском и здравственом погледу. После студирања дошло се до једног решења које се одликује тиме, што се тераса није учинила *пролазом*. Тераса је пројектована и замишљена као једно пријатно одмориште, са доста зеленила, клупа, са изгледом на Саву и београдску околину, украшена уметничким објектима, а уоквирена зградама, које би биле изведене по унапред

утврђеним прописима, да би се добила једна лепа целина.

Да се поглед са терасе не би задржавао на неправилним двориштима и забатима зграда из Краљице Наталије улице, желео се, да се поред уличне регулационе линије фиксира и дворишна регулација, те да се на тај начин добије и архитектура из дворишта према тераси. Да би се тераса што боље одвојила и истакла као једна мо-



Београд је, ускоро после изградње савског моста (порушеног 1941) кренуо на леву обалу Саве, подизањем комплекса Београдског сајмишта, на основу конкурсног, првонаграђеног пројекта, али без урбанистичког плана за тако започето проширење града.

Sehr bald nach dem Bau der Sawaerbrücke (im J. 1941 zerstört) überstrat Beograd mit der Errichtung des Komplexes des Markt- und Messegeländes aufgrund eines prämierten Konkursprojektes auf das linke Sawaufer, doch ohne urbanistischen Plan für eine derartige Erweiterung der Stadt.

нументална целина пројектован је испод ње један пасаж, ширине 6 метара, који би ишао од Рељине до Пајсијеве улице. Осим тога, ради што боље перспективе и да би се добила боља саобраћајна веза, цела Призренска улица држана је право, без прелома, који се налази у Генералном плану“.

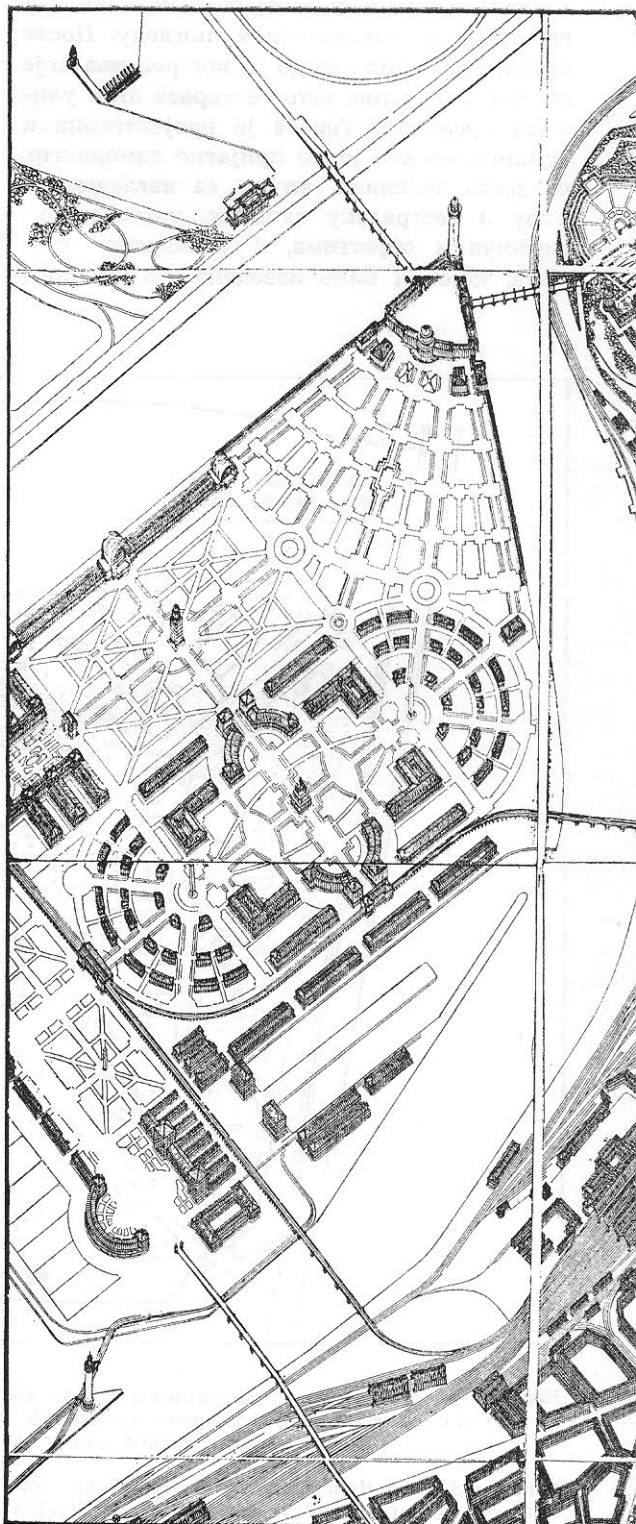
Комитет за разраду Генералног плана усвојио је на својој седници од 29. априла 1927. године овај предлог за измену једногласно.⁴⁰

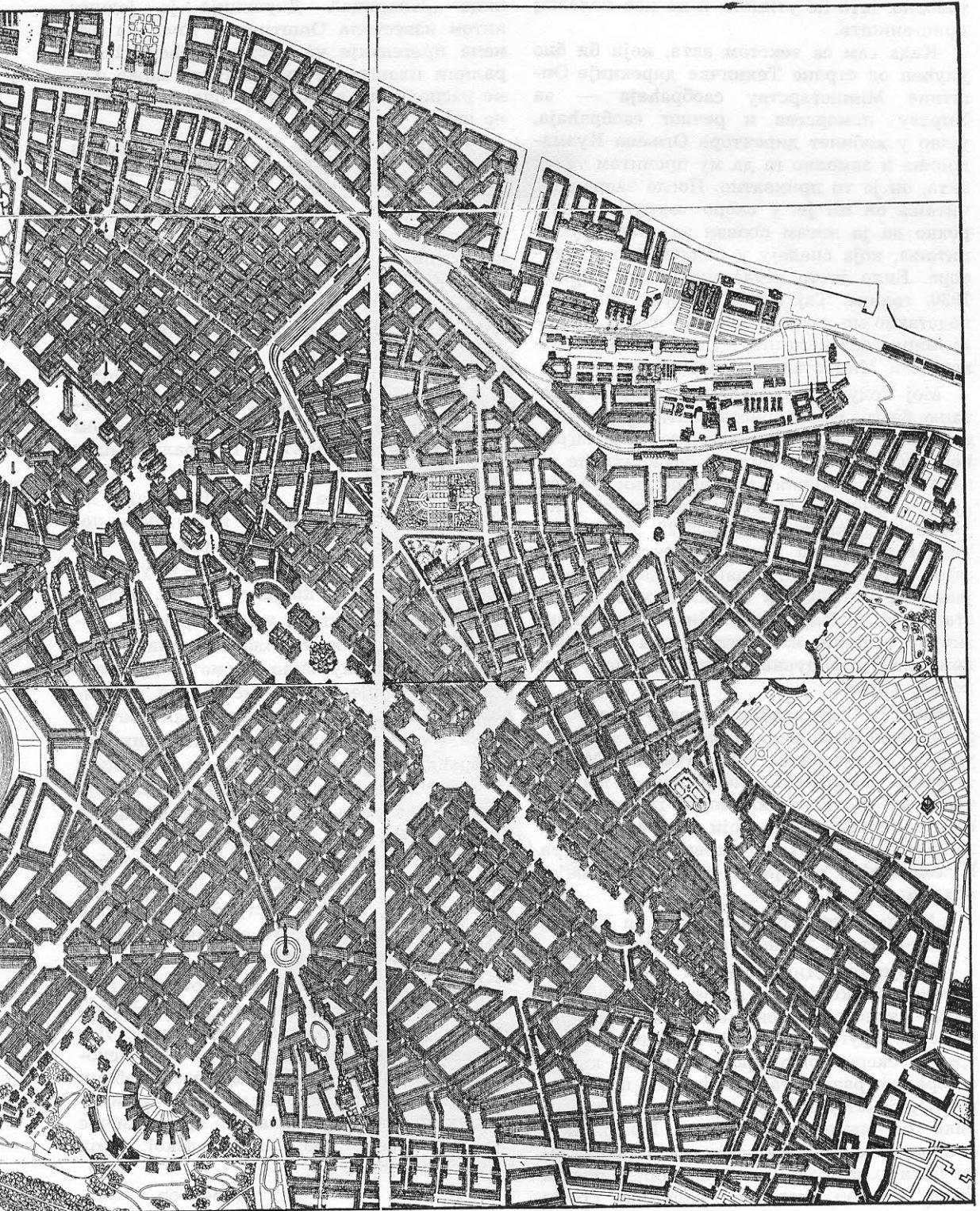
Пројект са Међународног конкурса „за регулацију и проширење града Београда“ из 1921. године, под шифром »Singidunum novissima«, који је добио највишу награду, углавном због два идејна предлога: проширења Београда на леву обалу Саве, на вештачко острво између постојећег и просеченог корита Саве и, по дужини огромне, монументалне осовине, с низом нових тргова, споменика и друштвених зграда, почев од Калемегдана и Горњег града према Ј—И, до пројектоване звезде, којом се осовина завршава.

Projekt vom internationalen Konkurs für die »Regulierung und Erweiterung der Stadt Beograd« aus dem J. 1921 unter der Chiffre »Singidunum novissima«, das den höchsten Preis erhalten hatte, hauptsächlich wegen zwei Vorschläge: Ausdehnung Beograds auf das linke Saweufer, auf die künstliche Insel zwischen dem bestehenden und dem ausgegrabenen Sawebett und längs der riesigen, monumentalen Achse mit einer Reihe Plätze, Denkmäler und gesellschaftlicher Gebäude, von Kalemegdan und der Oberstadt gegen süd-Osten bis zum projektierten Stern, der die Achse abschliessen sollte.

На крају се моли Техничка управа за дејство да се та измена одобри од стране Општинског суда и Одбора, као и од надлежних министарстава.

Пројектовано басенско пристаниште на Дунаву остало је шест година после ступања у живот Генералног плана само као пројект. Осећајући да је оно требало да постане важан чвор привредног живота и међународног саобраћаја, који је мимоилазио Београд, одлучио сам да покренем питање његове изградње, израде коначног пројекта, нарочито с обзиром на померање пројектованог дунавског моста за 600 м





узводно, што ће утицати и на нов положај пристаништа.

Када сам са текстом акта, који би био упућен од стране Техничке дирекције Општине Министарству саобраћаја — за Управу поморства и речног саобраћаја, ушао у кабинет директора Огњена Кузмановића и замолио га да му прочита текст акта, он је то прихватио. После завршеног читања он ми је, у скоро љутитом тону, рекао да ја нисам позван за тако крупна питања, која спадају у надлежност директора. Било је то негде марта или априла 1930. године. Тај његов некултурни гест подстакао ме да моја замисао изиђе у много шири свет него што су канцеларије Општине и Министарства саобраћаја.

Мој подужки, документован чланак „Питање београдског пристаништа“ са поднасловом „Да ли ће пристаниште бити изграђено на Дунаву, у виду басена, или ће се задржати данашњи нерационални систем дуж целе савске обале?“, објавила је „Политика“ преко целе стране 22. маја 1930. Тада сам објавио и два пројекта београдских пристаништа: један, дотле непознат јавности, из 1905. за савско басенско пристаниште, у „Бари Венецији“, поред железничке станице и, други, према Генералном плану, за дунавско пристаниште, ван речног корита.

Како је тај чланак изазвао интересовање пословних људи и ван наше земље и утицао на решавање тог питања у Министарству саобраћаја, мислим да се јавност треба да упозна с тим мојим првим покушајем, текстом акта, који је онако тужно завршио у љутитом одговору директора Кузмановића, а који је сачуван у мојој архиви:

„Министарству саобраћаја — за Управу поморства и речног саобраћаја

„Пројектом Дирекције за грађење железница (Секција за грађење пруге Београд—Панчево) решено је питање трасирања саме пруге, па је већ извршена и потребна експропријација земљишта, као и генерални размештај потребних постројења. Пројекат Дирекције разликује се утолико од онога, предвиђеног Генералним планом, што Дунавска теретна станица неће бити пласирана на месту предвиђеном Генер. планом, него у Радничкој (Буре Стругара) улици, у близини данашње ста-

нице „Кланица“. Дирекција је једним актом известила Општину о томе, да она нема претензије на место одређено Генералним планом, те да Општина може њиме располагати онако како она то за сходно нађе.

Управа поморства и речног саобраћаја својим пројектом Савског пристаништа оспособљава савску обалу за теретни и путнички саобраћај за један дужи период. Самим тим пројектована изградња дунавског пристаништа одлаже се за извесно дуже време.

Како је Општини београдској законом о новом атару остављена могућност измене у Ген. плану још до краја 1931. год. — то ће бити потребно да се коначно утврди:

а) слаже ли се горња Дирекција (требало: Управа, прим. Б. М.) са пројектом Дунавског пристаништа у Генералном плану у принципу?

б) ако га усваја у принципу, слаже ли се са размештајем басена и њиховим положајем према положају Панчевачког моста који је сада померен 600 м узводно према првобитном пројекту у Ген. плану?

Било да Дирекција усваја пројекат Дунавског пристаништа онакав какав је у Генералном плану, било да сматра да треба учинити у пројекту извесне измене, с обзиром на измењени положај Панчевачког моста, било из којих других техничких или саобраћајних разлога, — овој Дирекцији је част умолити да се у свакоме случају приступи изради пројеката за Дунавско пристаниште, који ће обухватити регулацију дунавске обале, развијање потребне дужине кејова, пласирање будућих пристанишних објеката и постројења и све оно што се једним пројектом за речно пристаниште ове величине захтева.

Израда ових пројеката је потребна стога, што ће се тек после тога моћи приступити изради дефинитивне регулације Дунавског краја, његове поделе на зоне искоришћавања и на пројектовање потребних приступних саобраћајница. Без дефинитивних пројеката за Дунавско пристаниште сав посао на регулацији Дунавског краја биће онемогућен.

Директор
Техн. Дирекције“.⁴¹

Слабо финансијско стање Регулационог фонда и буџетских позиција Општине, често несхватате значаја важнијих идеја у Генералном плану, а уз то још многи обзир према личним интересима појединих сопственика, утицали су на многе измене у Генералном плану, тачније на његово рушење.

О једном таквом рушењу остала ми је у живом сећању једна драматична седница Комитета за разраду Генералног плана, на којој је био изнет предлог за укидање пројектоване дијагоналне саобраћајнице бр. 18 на Дунавској падини. Остало је непознато од кога је потекао тај предлог, који су његови прави корени, али су остале основане сумње да су у тај предлог били умешани интереси неких сопственика, преко чијих је зграда и парцела требало да буде просечена нова саобраћајница.

Из сачуване копије образложења предлога за укидање те саобраћајнице, наводим само главнија места:

„Генералним планом пројектована дијагонална улица бр. 18, која би, према Извештају... имала за задатак да веже централну пијацу на Дунаву са центром града, са успоном од 4%... остала је само на плану. За спровођење те улице... било би потребно уклонити око педесет већином солидно грађених зграда... Према приближној процени откуп имања и зграда која су у питању стајао би око 40—50 милиона динара.

Како Општина за сад... не може мислити на тако скупе и велике откупе, јер су на реду много хитнији и неопходни радови то је сопственицима онемогућено да располажу сопственим имањима: не могу на њима зидати, дозиђивати, нити их продавати, па је њихов захтев потпуно оправдан... да се пројектована улица укине односно измени.“

Свој предлог Министарству грађевина, да се улица бр. 18 укине, Комитет образлаже потребом да се тиме „потпомогне што правилније развијање центра вароши, који даје веома ружну и нелогичну слику: док се периферија шири и гради муњевитом брзином, већином без система... и док Београд узима по површини димензије милионских градова, многи делови његовог центра подсећају на паланке из прошлог столећа“.

Такво бацање кривице на пројектовану улицу бр. 18 за ружан изглед центра и замрлост његове изградње, морало се учинити већини чланова као неозбиљно, па је на крају тај аргумент скоро одбачен:

„Овим се не жели рећи да баш та пројектована улица смета развој центра Београда, али стоји чињеница... да би се тиме несумњиво потпомогло интензивније изграђивање овог, за сада врло мирног, скоро заосталог дела вароши.“⁴²

Пре него што је био прочитан и усвојен тако састављен предлог укидања те улице, расправљање о томе било је веома бурно и жучно. Остао ми је у живом сећању огорчени револт професора Драгутина Ђорђевића, који је био одлучно против укидања те улице, истичући њен важан саобраћајни и привредни значај и као једну од главних вредности и идеја Генералног плана.

Са јасном алузијом на могуће личне утицаје и интересе неких од чланова Комитета, Ђорђе је, веома узбуђено и огорчено говорио о одушевљеном раду на стварању Генералног плана, са главном идејом за бољу будућност Београда и лепши живот његових грађана, када нико није помишљао на било какве личне интересе. Као пример запостављања личних интереса Ђорђевић је навео пројектовање друге важне саобраћајнице на Савској падини, која би повезивала Савско пристаниште са центром града, ради које би се, такође, морале рушити многе зграде.

Затим је, веома узбуђен, поставио питање свим члановима Комитета: да ли ћемо једног дана предложити да се и та важна саобраћајница укине? Он је веровао да ће одбранити улицу бр. 18 дајући један снажан аргумент. При трасирању и усвајању нове савске саобраћајнице бр. 19 није се видела препрека у неминовном рушењу кућа и сечењу приватних имања. А када је видео да та нова артерија сече по средини његово имање у Ломиној улици 38, да му она уништава његову драгу башту и да ће му унети буку и прашину у кућу, он није ни помислио да би могао у Комитету макар само напоменути о тој његовој личној незгоди. Нова траса улице бр. 19 била је за њега неписани закон.

Када је осетио да ће превагнути мишљење да се улица бр. 18 укине, он је,

још више узбуђен, изјавио да му савест не допушта да суделује у рушењу Генералног плана, при чијем је рађању и стварању учествовао, са убеђењем да се приватни интереси морају подредити општим, друштвеним интересима и потребама и да, стога, подноси оставку као члан Комитета.

Неке измене Генералног плана изазивао је развој живота и животних потреба за удобнијим саобраћајем између појединих делова града. У том смислу пред Комитет је постављен предлог Београдске општине да се успостави знатно краћа трамвајска веза градског центра са Савским пристаништем и Железничком станицом, што није било предвиђено Генералним планом.

Комитет се сложио с тим предлогом и у свом образложењу, поред краћег увода и разлога, описана је траса нове трамвајске линије:

„Најповољнија веза, са најмањим падом и при том најмањим издацима, добила се следећим улицама: Теразије — Призренска — Југ Богданова — Јаворска — Црногорска — Карађорђева улица.“

Даље се објашњава да је Генералним планом за све те улице, сем Црногорске, предвиђена довољна ширина од 20 и 15 метара, па да је потребно само Црногорску улицу проширити од 12 на 15 метара.⁴³

Београдска општина давала је себи неограничена права да изводи своје радове мимо Генералног плана, па и да места одређена за комуналне објекте уступа другима. Типичан је случај за то са истакнутим местом за зграду Београдске општине, на углу улица Таковоке и Краља Александра (Булевар револуције). На томе углу зграда Општине имала би веома угледно место у ансамблу јавних грађевина око зграде Скупштине. Када се појавила финансијски јака Поштанска штедионица са захтевом да јој се уступи то место за њену зграду, Општина се лако одрекла тог свог места и остала за дужи период у старој згради из доба кнез-Милоша.⁴⁴

Када је Општина почела са изградњом нових пијаца она је троугаони блок Цветног трга одредила за пијацу, иако је по Генералном плану тај трг био одређен за сквер. Када се појавила потреба да се Јованова пијаца прошири, Општина је издејствовала код Управе града да се зграда Доситејевог лицеја (Вуков и Доситејев му-

зеј) огласи као „склона паду“, да би се, затим, могла порушити. Због тога је било потребно преко јавности одбранити Лицеј од рушења. Својим чланком „Зар и то да пропадне?“ („Политика“, 15. 6. 1926) успео сам, доносећи уз текст и исечак из Генералног плана, према којем се зграда Лицеја не само задржавала, него је око ње био пројектован правилан трг, чиме је Лицеју признат још већи значај тако да није порушен.

Положај нове Академије ликовних уметности према Генералном плану, у склопу јавних грађевина, на Старом гробљу (Ташмајданском парку) без тешкоћа је жртвован за зграду Пожарне команде која је била у саставу Општине (данас Спортски центар). А тек како се брзо морала мењати планска локација када је био постављен захтев да се зграде краљеве гарде подигну на месту одређеном за зграду за просветне конференције.

Клуб архитеката о програму међународног конкурса за нови генерални план Београда из 1939. године

Због све чешћих и крупнијих измена Генералног плана и одустајања од изградње главних постројења железничког и речног саобраћаја, нарушавања композиције градског центра на Ташмајдану (беспланске изградње „Мадере“ и црквене зграде — сада служба ЈАТ-а) и Универзитетског центра на „Тркалишту“, поред низа других измена и одустајања од изградње значајних друштвених зграда и нових проблема који су се појавили насипањем плављених земљишта на левој обали Саве, у Београдској општини (градском поглаварству), односно у Техничкој дирекцији — дошло се до закључка да је потребно расписати међународни натечај „за уређење проширеног Београда са решењем железничког, речног и путног саобраћаја на подрчку града Београда“.

Техничка дирекција Општине доставила је један примерак копије куцаног текста „Програма међународног натечаја“, на 62 стране, Удружењу југословенских инжењера и архитеката, Секцији Београд, које је тај програм упутило Клубу архитеката на мишљење. На једној седници Клуба од-

ређени смо, Ђорђе Шујица и ја — да поднесемо Клубу реферат о програму натечаја.⁴⁵

Пошто смо се упознали са садржином програма и о њему изградили заједнички став, договорили смо се да ја напишем реферат и да га што пре изложимо на једној седници Клуба. Према сачуваном рукопису, у реферату се дају критичке анализе појединих главнијих поглавља, где се указује на нејасан став расписивача натечаја према основним биоурбанистичким проблемима, на непотребна оптерећења статистичким подацима, на нејасну представу о урбаној структури града, на непотребно набрајање стамбених зграда по спратности, што само уноси нејасност у програм стамбене изградње. О водоводу и канализацији дато је много података, али се не указује на проблеме.

На уводном делу реферата истакнута је потреба сарадње са Клубом архитеката:

„1) Градско поглаварство је код решавања овог питања, као и код многих ранијих, сматрало да при томе није била потребна сарадња Клуба архитеката, иако је Клуб у више махова изражавао вољу и готовост да сарађује при решавању свих важнијих урбанистичких и архитектонских проблема Београда.

2) Потписани сматрају да је било много правилније да је већ при изради овог пројекта програма Клуб био позван на сарадњу... па да својим учешћем припомогну да тај сложени задатак буде што правилније постављен.“

Тај уводни део требало је да буде достављен Општини пре него што би се приступило обимном послу на анализи Програма и давању предлога. То јасно произлази из овог питања:

„Најзад, да ли ће Градско поглаварство у овом конкретном случају узети у обзир мишљења, која буде Клуб поднео, по поднетом пројекту услова, чак и у случају да то мишљење не буде повољно по сам пројекат услова?“

Затим се потписани обраћају Клубу, да би он учинио „потребне кораке код Градског поглаварства... како се не би поновио случај са мишљењем које је Клуб дао о пројекту Уредбе (о извођењу Генералног

плана, — прим. Б. М.) а које је просто отишло ad acta“.

На крају бих са посебне странице мојег рукописа, под насловом „Заједнички састанак и закључак са инж. Ђ. Шујицом од 26. 4. 1939“, навео неке тачке:

„2) Обзиром на развој потреба Београда и развој технике за последњих 15 година потребно је ревидирати раније идеје о регулацији, али већ решене проблеме оставити као дефинитивне...“

„3) Главни проблеми натечаја били би: в) острва у самом Дунаву укључити у област урбанистичке целине Великог Београда и тиме их излучити из интернационалне зоне, одн. припојити их самом Београду,

д) проблем урбанистичког решења насутог терена поставити једносмислено, идејно већ утолико решено, што би се имало подвући да се не жели у скорој будућности његова изградња, него претварање засада у слободну површину, блиску и лако приступачну од центра.“⁴⁶

Ту последњу тачку развио сам знатно потпуније, дајући том новом слободном простору у зеленилу важне животне вредности у своме предавању одржаном 6. 12. 1940. у Клубу архитеката, под насловом: „Град одмора, спорта и разоноде на левој обали Саве“.⁴⁷

Закључак

Израда Генералног плана Београда од 1923. године и његово спровођење у живот требало је и могло је да постане значајна прекретница у урбанистичком развоју и целокупном животу града. У Генералном плану биле су садржане значајне потенцијалне друштвене и културне вредности, за чије су оживотворење били позвани и одговорни и државна управа и Народна скупштина и Београдска општина, јер се ту радило о задовољавању многих и акутних потреба државних и комуналних установа за новим зградама, потреба грађана за пунијим друштвеним и културним животом, за бољом и лепшом животном средином.

За остварење Генералног плана било је неопходно стварати етапне и приоритетне планове, у оквиру државног и општинског

буџета, привредних и друштвених организација и створити једно извршно тело које би координирало планове и радове на остварењу Генералног плана, служећи се при том Уредбом о извођењу Генералног плана, као његовим саставним делом. Уместо таквог планског, систематског и одговорног спровођења у живот Генералног плана, решавање многих крупних проблема привредног и културног живота годинама је било одлагано, па и потпуно брисано, а да за то рушење Генералног плана нико није полагао рачуна пред јавношћу.

Но, упоредо са недостатком истинске бригае највиших кругова за бољи животни пут Београда, јављали су се друштвени покрети, критички и борбени ставови у јавности, где су се нарочито истицали Клуб архитеката и Група архитеката модерног правца, одлучни заштитници урбанизма Београда, са захтевима за спровођење кул-

турно засноване урбанистичке политике града.

Клуб архитеката већ четири деценије не постоји. Али зато постоје Друштво архитеката и Савез урбаниста, институти и катедра за урбанизам, Републички и градски секретаријат за урбанизам, а ево имамо и Годину урбанизма. Од тих бројних стручних и научних установа данашње друштво, с пуно права, очекује критички и борбенији став према многим и тешким падовима урбанизма Београда, него што га је заузимао пре рата Клуб архитеката. Међутим, уместо тога влада самозадовољна тишина и то у свечаној прослави Године урбанизма.

Зар треба да оставимо да, после пола века, опет неко пише о невољама урбанизма Београда, или да зазвонимо на урбанистичку узбуну? Пожелео бих да ово питање изазове први удар звона.

НАПОМЕНЕ

¹ Извештај о Генералном плану за град Београд, који је израдила Комисија образована решењем Одбора и Суда Општине београдске од 29. маја 1922. године. — Општина града Београда, Београд, 1923, 9.

² Програм натечаја за израду Генералног плана о уређењу и проширењу Београда. — Општина града Београда, 1921, 9.

³ Wettbewerb Belgrad. Der Städtebau, br. 11/12, 1922 23, 121 u. Tafel 48.

⁴ Под насловом „Чланови комисије“ наводе се, са нејасном функцијом: председник Општине београдске Доб. Митровић и потпредседник Бор. Пајевић, а затим, као чланови: професори Универзитета Андра Стевановић, Драгутин Ђорђевић, Драгољуб Спасић и Владимир Митровић, Ранисав Аврамовић, помоћник министра саобраћаја, Пера Поповић, архитект, начелник Министарства грађевина, Милан Јовановић, инспектор Генералне дирекције вода. — Даље се наводе одборници Општине београдске: Влајко Поповић, архитекта, Бранко Поповић, професор Универзитета, Милош Бобић, инжењер, Димитрије Наумовић, инжењер, Таса Милојевић, архитекта. — У новом ставу наводи се: шеф Биро-а Ђ. Коваљевски инжењер, затим: секретар Комисије Јов. Обрадовић, инжењер, шеф Катастра Општине београдске.

У току рада Комисије дошло је до извесних промена у њеном саставу, па се у по-

себној „напомени“ наводи да је одласком Доб. Митровића дошао за председника Комисије Бор. Пајевић, врш. дужности председника Општине београдске. На место Бор. Пајевића дошао је Шемајо Демајо, врш. дужности потпредседника Општине београдске. Пок. Драг. Мирковић, инжењер и одборник Општине београдске сарађивао је на Генералном плану све до своје смрти. Одласком Јов. Обрадовића дошао је за секретара Комисије Драг. Миленковић, архитекта, врш. дужности шефа Катастра Општине београдске. (У тексту је испред свих имена стајало „г.“ што је овде изостављено, поред неких правописних исправки.)

⁵ Називи поглавља су следећи: I. Подела града, у којем су посебни ставови: 1. Густо насеље, 2. Насеље средње густине, 3. Насеље мање густине, 4. Ретко насеље (четврта зона), 5. Предграђа Београда, 6. Острва, 7. Земунска страна. II. Железнице, III. Пристаништа, IV. Градски саобраћај: а) Мрежа саобраћајница — 1. Радијалне саобраћајнице, 2. Кружне улице, 3. Дијагоналне улице, 4. Улице за узајамну везу градских центара; б) Тргови, в) Трамвајска мрежа, аутобуси и метрополитен. Затим се наводе пројектоване линије јавног градског саобраћаја: а) Радијалне линије (1—11), б) Кружне линије (12—14) и в) Дијагоналне линије (15—19). За мрежу брзих трамвајских линија (25—28 км/сат!) за везу са предграђем и летњиковцима пројектовано је 7 лини-

ја. — Градски саобраћај се завршава ставом: г) Попречни профили улица. Даља су поглавља: V. Водовод и канализација; VI. Паркови, булевари, шуме; VII. Спорт — дечја игралишта у граду, стадиони, острва; VIII. Трасирање улица и пласирање тргова.

⁶ Оригинална копија текста, куцаног машинички, носи наслов: „ГЕНЕРАЛНИ ПЛАН БЕОГРАДА — Израда, реконструкција и уређење саобраћаја Београдског железничког чвора. Београд, маја 1923. г.“ На обратной страни изложен је садржај елабората: „I. 1. Опште напомене, 2. Улога вароши Београда и повећавања броја становника у Београду, 3. Промет робе на постојећој станици „Београд“, 4. Интензивност железничког саобраћаја, који се очекује у београдском железничком чвору, 5. Избор типа и распоред станичних постројења и упоређење различитих варијаната, 6. Путнички саобраћај: а) главна путничка станица „Сава“, б) спојни колосеци за путнички саобраћај, 7. Теретни саобраћај: а) ранжирна станица, б) теретна станица „Дунав“, в) теретне станице: „Врачар“ и „Сава“, 8. Опрема пристаништа (колосецима), 9. Кружна варошка железница, 10. Постројења за вучну службу и опрема станица, 11. Генерални закључак о пројекту за израду и реконструкцију Београдског железничког чвора. — II. 12. Ред у извршењу радова за реконструкцију Београдског железничког чвора и приближна сума коштања. — III. 13. Веза између Београда и Панчева. — Референт, инж. Р. М. Аврамовић”.

⁷ Извештај о Генералном плану, 7.

⁸ Б. Максимовић, *Проблеми урбанизма*, Београд, 1932. У поглављу „Питање београдског пристаништа“ аутор наводи делове из Извештаја Комисије о Београдском пристаништу (у напомени се наводи под насловом „Експозе о Београдском пристаништу“, без ознаке места навођених текстова). Стр. 97—99.

⁹ Извештај о Генералном плану, 16.

¹⁰ Исто, 8.

¹¹ Исто место.

¹² Исто место.

¹³ Исто, 9.

¹⁴ Исто, 12.

¹⁵ Исто, 13.

¹⁶ Исто, 28—29.

¹⁷ Исто, 29.

¹⁸ Исто, 30.

¹⁹ Исто место.

²⁰ Исто, 31.

²¹ Исто, 33.

²² Исто, 34.

²³ Исто место.

²⁴ Исто место.

²⁵ Исто место.

²⁶ Б. Максимовић, *Идејни развој српског урбанизма. Период реконструкције градова*. Српска академија наука и уметности, Споменик, СХХI. Београд, 1978, 170.

²⁷ Исто, 167.

²⁸ Извештај, 34.

²⁹ Б. Максимовић, наведено дело, 171.

³⁰ Извештај, 35.

³¹ Исто место.

³² Исто место.

³³ Исто, 36.

³⁴ Тај елаборат се наводи у Извештају, стр. 9. Међутим, Генерални план био је представљен и у размери 1:10.000 и са идејним решењем новог дела Београда на левој обали Саве у размери 1:25.000.

³⁵ Према записнику седница Комитета за разраду Генералног плана, који ми је био приступачан за време мог рада у Техничкој дирекцији, у Одсеку за разраду Генералног плана. Датум седнице тада нисам означио.

³⁶ Исти извор.

³⁷ Исти извор.

³⁸ Исти извор.

³⁹ Рукописни архив аутора.

⁴⁰ Исти извор.

⁴¹ Исти извор.

⁴² Исти извор.

⁴³ Исти извор.

⁴⁴ Зграда у Узун-Мирковој улици 1, између два узана ћор-сокака, некадашња гостионица „Круна“, преправљена из турског хана.

⁴⁵ Копија програма била је заведена са следећим печатом: „Градско поглаварство Београд — Техничка дирекција. Т. Д. бр. 14572 — 13 април 1939 у Београду“. — Пропратни акт је гласио: „Удружењу југословенских инжењера и архитеката — Секција Београд. — Београдска општина (!) намерава, у сагласности са Министарством грађевина и Министарством саобраћаја да распише међународни натечај за уређење проширеног Београда са решењем железничког, речног и путног саобраћаја на подручју града Београда. — У вези закључка последње седнице Комисије за израду програма за горњи натечај Техничка дирекција доставља у прилогу један примерак програма и нада се да неће дуго чекати да јој УЈИА достави своје оправдане коментаре и примедбе“.

⁴⁶ Рукопис реферата о Програму међународног натечаја за уређење проширеног Београда итд. Рукописни архив аутора.

⁴⁷ Предавање је, под тим насловом, објављено у целини у Годишњаку града Београда, Књ. XXIV — 1977. према сачуваној копији рукописа.

DIE WERTE DES GENERALPLANS VON BEOGRAD AUS DEM JAHRE 1923 UND DEREN MISSACHTUNG

Branko Maksimović

Nach dem ersten Weltkrieg ist Beograd von der Residenz des Königreiches Serbien zur Hauptstadt Jugoslawiens geworden, eines dreimal so grossen Staates, mit einer viel grösseren Perspektive der urbanistischen Entwicklung: die grossen Flüsse Donau und Sawa, die seine Grenzen gegen Österreich-Ungarn bildeten, wurden in Jugoslawien wichtige Wege der Binnenschifffahrt und dadurch erhielt Belgrad die Möglichkeit sich auf das linke Saweufer auszudehnen. Diese neue wirtschaftliche und raumgegebene Lage Beograds regte die Initiative der Vereinigung serbischer Ingenieure und Architekten, unterstützt von bedeutenden Kulturarbeitern im Jahre 1919 an, der Stadt eine je bessere urbanistische Entwicklung durch die Ausschreibung eines internationalen Konkurses für die ideelle Lösung eines Generalplans zu sichern.

So wurde im J. 1921, unter den ersten in Europa nach dem Weltkriege, ein internationaler Konkurs ausgeschrieben für die »Ausarbeitung eines Generalplans für die Gestaltung und Erweiterung Beograds«. Dieser Konkurs regte eine rege Beteiligung nicht nur vieler Fachleute Jugoslawiens sondern auch solcher aus der Schweiz, Frankreich, Deutschland, Tschechoslowakei, Österreich, Rumanien und Ungarn an. Insgesamt trafen 20 Projekte ein, davon mehr als die Hälfte aus dem Ausland. Zu einer so grossen Beteiligung hatte die Tatsache beigetragen, dass in der Jury der Vertreter der Vereinigung französischer Ingenieure und Architekten, Architekt Chiflot, und der Vertreter der Vereinigung schweizerischer Ingenieure und Architekten, Ingenieur V. Duc waren.

Der Konkurs gab nicht die erwarteten Werte, weil die Projekte in vielen Dingen unreal waren und teilweise auch wegen des ideellen Standpunktes der Jury in Bezug auf einige grössere Probleme der Entwicklung der Stadt.

Nach dem Konkurs wurde eine Kommission bedeutender Fachleute für die Ausarbeitung des Generalplans für Beograd formiert. Diese arbeitete in mehreren Sektionen für besondere Fragen. Es wurde auch ein Büro mit den Hauptprojektanten des Generalplans geschaffen. Nach der Fertigstellung des Generalplans legte die Kommission in ihrem »Bericht zum Generalplan für die Stadt Beograd« 1923 die Grundideen, die Probleme und deren Lösungen dar und hob die funktionellen und ästhetischen Werte des Plans hervor.

In der Darstellung dieses Berichtes, der einen Bestandteil des Generalplans bildet, hebt der Autor als fortschrittliche Erscheinung die Organisierung einer kollektiven Arbeit hervor mit der Verteilung in drei Kommissionen für spezielle Fragen: für den Hafen und die Quais, für den Eisenbahnverkehr und die urbanistische

Konzeption im ganzen. Eine Hauptkommission koordinierte die Arbeit dieser drei Kommissionen.

Die Art und der Stil der Darlegung in diesem Bericht ist verschieden in Zusammenhang mit der Problematik, die vorgebracht wird. Neben technischen Beschreibungen stösst der Leser auf energische und kampflustige Stellungen und Forderungen, die die Kommission auch ohne Adresse an die Staatsverwaltung und an die Beograder Gemeinde sowie an die ganze Öffentlichkeit richtet, um damit zur Durchführung des Plans beizutragen. Ausser der projektierten Grünflächen in und ausserhalb der Stadt fordert die Kommission, dass »Parks und Gärten die Stadt umgürten und durchkreuzen, so dass diese mit den Bulevards ein ununterbrochenes Netz bilden«. Weiter ein zweiter wichtiger Imperativ: »Die Industrie muss neben der Donau angelegt werden, flussabwärts von der Stadt... Die Arbeiterschaft muss billige und gesunde Wohnungen bekommen«. (unterstrichen von B. M.).

Die Kommission fordert ganz entschieden, dass die alte Festung nach dem Plan in einen Park verwandelt werde, der den schon bestehenden Park Kalemegdan, der bis zur Sawa und Donau hinabsteigt, ergänzen würde. Bei der Darlegung des Problems der städtischen Grünanlagen hebt die Kommission die damals moderne theoretische Auffassung über die Schaffung eines ununterbrochenen Ringes von Grün um die Stadt als Reservoir frischer Luft hervor im Sinne der Ideen von Eugene Henard und vervollständigt dieses Prinzip mit einem neuen Prinzip radialer grüner Keile, »durch welche frische Luft durch die Stadt strömt«. Weiter wird der Wert des äusseren Wald- und Parkgürtels hervorgehoben, wo eine Reihe Objekte, die dem geselligen Leben und der Unterhaltung der Beograder dienen sollen, untergebracht werden könnten.

Eine bedeutende Rolle erhielten im Plan Sport- und Kinderspielplätze. Für die Lozierung derselben wird verlangt, dass sie »mit den Promenaden und den städtischen Grünanlagen und mit Wasser in Verbindung seien«. Die Kinderspielplätze sind in der Stadt gleichmässig verteilt. Die beiden Inseln Ratno ostrvo und Ada Ciganlija sind für verschiedene Sporte, sogar auch für Autorennen vorgesehen.

Um den ästhetischen Anforderungen zu genügen, sind Aussichtsterrassen mit dem Blick auf die Pannonische Niederung, auf die Gebirge Westserbiens und in der räumlichen Komposition des Sawa-Amphitheaters mit dekorativen Treppen zum Saweufer projektiert.

Durch den Ausbau der Ufer der Sawa und der Donau in Form von Bulevards und Promenaden wollte man die Pflege des geselligen

Lebens mit der Frische und Schönheit der Flusslaufe und ebenso die Schaffung einer neuen Gestalt Beograds, im wahren Sinne des Wortes »der Stadt am Wasser« fördern. Diese Räume an den Ufern werden auch schöne ästhetische Werte haben: »die Bulevards an der Save und an der Donau längs des Quais werden mit ihren Pavillons auf den Anlegeplätzen auch ein starkes dekoratives Element Beograds werden«.

Die Kommission legte Wert auf die Bestimmung und Auswahl der günstigsten Stellen für die Aufstellung von Denkmälern und war der Ansicht, dass dieses Problem mit dem Generalplan gelöst werden müsse. Sie führt 10 Stellen, zumeist auf Plätzen und Terrassen an, mit der Bemerkung, dass es noch genug andere Plätze für Denkmäler in Parks und auf seitlich gelegenen Plätzen gibt.

Der Bericht endet mit einer kurzen Übersicht der Lozierung der wichtigsten gesellschaftlichen Gebäude mit der Bemerkung, dass im Plan ein Register aller öffentlichen Gebäude angeführt sei. In Anbetracht dessen, dass es schwierig ist für eine längere Projektionsperiode alle gesellschaftlichen Gebäude vorzusehen, weil die wissenschaftliche und technische sowie die gesellschaftliche und kulturelle Entwicklung neue Bedürfnisse und Erfordernisse hervorrufen werden, drückt die Kommission die moderne Auffassung über die Dynamik und die Entwicklungsfähigkeit des urbanistischen Plans und die Notwendigkeit periodischer Änderungen desselben mit den abschliessenden Worten aus: »Mit dem Generalplan sind noch eine grosse Zahl Reserveplätze für Institutionen und öffentliche Gebäude vorgesehen, die die Zeit schaffen und fordern wird. Solche Plätze befinden sich in allen Stadtteilen«.

Nachdem das Ministerium für Bauwesen den Generalplan angenommen hatte, begann man mit der Ausarbeitung detaillierter Pläne im Büro der Gemeinde. Zur Durchsicht und Genehmigung der Detailpläne wurde ein Komitee geschaffen, in welchem sich fast dieselben Mitglieder befanden wie in den früheren Kommissionen.

Als junger Architekt nahm der Autor in der Sektion für die Bearbeitung des Generalplans an der Tätigkeit des Komitees teil. Hier wurde er mit vielen aktuellen Problemen und mit den Schwierigkeiten in der Durchführung des Generalplans bekannt. Viele Bürger, gesell-

schaffliche und wirtschaftliche Organisationen, die schon mehrere Jahre bauen wollten, bekamen von der Gemeinde keine Bewilligung, weil man auf die Ausarbeitung des Detailplans wartete. Unter dem Drucke der Einwohner musste die Gemeinde oft Baubewilligungen nach den alten Regulationslinien erteilen. So musste z.B. wegen des Baues des Kaffeehauses und Restaurants »Ruski car« an der Ecke der Knez Mihajlova auf der alten Baulinie die Idee der Kolonnaden zu beiden Seiten der Gasse aufgegeben werden und damit verlor das Zentrum sehr viel. Das war einer der ersten Angriffe zur Umstossung des Generalplans.

Später treten jedoch der Staat und die Gemeinde als Vernichter des Plans auf. Zu den bedeutendsten Werten des Generalplans gehört ein weites Netz von mehr als 140 öffentlichen Gebäuden. Die Errichtung derselben hätte zum volleren gesellschaftlichen und kulturellen Leben, zur räumlichen Gestaltung neuer Stadtzentren und zu einem schöneren Aussehen der Stadt im ganzen beigetragen. In diesem Unternehmen erhielten der Staat mit seinen Ministerien und die Beograder Gemeinde als Erbauer der projektierten öffentlichen Gebäude die Hauptrolle. Doch schon in den ersten Jahren verzichteten sie auf diese Rolle, indem sie weiter in den alten Gebäuden blieben. Wenn die Notwendigkeit eintrat, für den Staat oder für die Gemeinde neue öffentliche Gebäude zu errichten, wurden diese im Einverständnis mit dem Ministerium für Bauwesen oft auf ganz anderen Stellen erbaut. So wurden die Gebäude der Technischen Fakultät, des Staatsarchivs, der Staatsdruckerei, der Postsparkassa, der Beograder Börse und auch noch andere gebaut und damit der Generalplan umgestossen und missachtet.

Der Autor hat mit seinen Publikationen und Eingaben an das Ministerium für Bauwesen diesen Verstoß gegen den Generalplan kritisiert und über die Öffentlichkeit einige wichtige Fragen in Bezug auf den Bau des Hafens, des Eisenbahnknotens, des Zentralparks, der Ansiedlungen auf der Peripherie, die Frage der urbanistischen Politik und des kommunalen Wohnungsbaus aufgeworfen. Die Bearbeitung dieser Dokumentation gehört der Ansicht des Autors nach in die Geschichte des Urbanismus der Stadt Beograd.